

Ս Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Ն Ո Ր Շ Ր Զ Ա Ն

Խ. ՏԱՐԻ 1939

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ՆՐՈՒՍԱՂԷՄ

Ս Ի Ո Ն

Ժ Գ. Տ Ա Ր Ի — Ն Ո Ր Շ Ր Զ Ա Ն

1939

Յ Ո Ւ Ն Ի Ս

Թ Ի Ի 6

ԽՍԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀՈԳԵԳԱԼՈՒՍՏ

Շաբաթ մ'առաջ Հայաստանեայց Եկեղեցին տօնեց իր ամենէն շնորհաբեր տօներէն մին, Հոգեգալուստը: Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ մտածումին մէջ, ան ներքին միաբնակութեան, կորովի, խանդավառութեան, քաղցր ու կենդանի ուրախութեան, և մանաւանդ քաջութեան խորհրդաւորումն է: Աստուծոյ հոգիին աշխարհի մէջ բնակելուն, և մարդոց հետ ըլլալու զազափարին պանծացումը:

Հոգեգալուստը իրապէս ծննդեան օրն է քրիստոնէական Եկեղեցւոյ. Իր հիմնադրի նման Եկեղեցին եւս նոր եւ կուսածին էր, իբր արգասիք երկնքի եւ երկրի խորհրդաւոր միութեան. եւ Տիրոջ ծննդեան, գործունէութեան եւ մահուան, Յարութեան և Համբարձման տնօրինութիւնները կ'առաջնորդուէին այս գերազոյն վայրկեանին, ուր Տիրոջ մարդացած կեանքին զօրութիւնը կը մարմնաւորուէր կենդանի գործարանաւորութեան մը մէջ՝ բնակուած Ս. Հոգիով, որ սահմանուած էր սփռելու իր ամբողջ ներգործութիւնը բոլոր ժամանակներու մարդոց, համաձայն Տիրոջ խոստումին, թէ ես ձեզի հետ պիտի ըլլամ ցվերջ աշխարհի:

Առաջին անգամ չէր որ աշխարհ կ'այցուէր աստուածային հոգիով. դաբեր շարունակ այդ Ս. Հոգին լեցուցած էր Իսրայէլի մարդաբէները, և առաջնորդած զանոնք Աստուծոյ և մարդոց: Եղիայի տեսիլքին մէջ ան կը յայտնուէր մեղմ և անոյշ հովի մը նման, ի միաբնակութիւն անոր խռոված և ամբոխեալ հոգիին: Յրակի հաղորդութեամբ պիտի ընդունէին Ս. Հոգիի շնորհը եսայի և երեմիա մարգարէները, իրենց առաքելութեան նախօրերուն. վանդի լեզուն դործիքն է աստուածային ճշմարտութեան: Եւ կրակէ լեզուներով պիտի իջնէր առաքելներու խոստացուած Միաբնակութիւնն ալ, իր ներկայութեան կարօտ առաքելներու մէջ, ոգևորելու, և պատրաստելու համար զանոնք իրենց դերին:

Ինչ մեկնութիւն ալ տրուի Հոգեգալուստեան հրաշքին, իր խորքին մէջ անիկա բարձունքն է, ինչպէս Եկեղեցւոյ Հայրերը ուզած են դիտել այնքան խորհրդամտօրէն, աշտարակաշինութեան արդիւնք լեզուներու խառնակութեան և ցեղերու բաժանման, ընելու համար Ս. Հոգիով ի Քրիստոս մի՛ բոլոր ազգերը:

Եկեղեցւոյ ներքին կեանքի հիմնական և կեդրոնական իրողութիւնը Ս. Հոգիի շնորհն է, որով Եկեղեցին սուրբ և հոգեկիր մարմինը կ'ըլլայ Քրիստոսի:

Այս հոգեկան ներկայութեամբ՝ Եկեղեցին կը մնայ շարունակական հաղորդութեանը մէջ իր վերացած Տիրոջ հետ:

Թերեւս քիչեր դիտած ըլլան այն խորհրդաւոր մօտութիւնը, որով այս տօնը շղթայուած է մեր Եկեղեցւոյ տօնակարգի մէջ ուրիշ շատ կարեւոր՝ մեզի համար խիստ սրտազրաւ յիշատակներու շարքի մը: Ս. Հովհաննէսեանց, Ս. Լուսաւորչի վերապէն երեսու, Ս. Էլմիածնի տօներուն, որոնք կը յիշեցնեն հաւաքական դարձը հայոց ի քրիստոնէութիւն, մէկ մէկ գրուապնեմք՝ իրենց ամբողջութեանը մէջ այնքան բախտորոշ, որքան հոյակապ ձիգի մը, զոր այս ժողովուրդը պիտի ընէ իր պատմութեան անկիւնադարձին:

Նոր ժամանակներու մէջ, հոգիի ազգման կերպերը կը տարբերին. Իսրայէլի մարգարէները, հովիւ ժողովուրդի մը քարոզիչներն էին, իսկ Առաքելները պիտի խօսէին ամբողջ քաղաքակրթութեամբ աշխարհի մը: Իշխաններ, թագաւորներ և իմաստուններ, ազդեցութեան շրջանակին մէջը եղան անոնց: Ի՞նչ էր այն զօրութիւնը, որ մինչեւ այն ատեն վախկոտ եւ դողահար այդ ափ մը մարդիկը գօտեպնդեց ու մաքնիսացուց: Ի՞նչ էր այն անսովոր եւ ձգողական ուժը որ հազարաւորներ իրենց կ'առաջնորդէր, եւ այն հաւաստեքը՝ որ զիրենց սիրով մահուան կը տանէր դողացնելով դատաւորները ու իշխանաւորները, եւ զարմացնելով ժամանակի հեթանոս իմաստասէրները: Ուրկէ՞ այս բոլորը, եթէ ոչ այն խորունկ ստուգութենէն, թէ Յիսուս իրենց հետ է, թէ Ս. Հոգիին հեղուովով նորոգուած՝ անոնք իրենց մէջ կը տաճարակրէին Փրկիչը:

Մի՛ զարմանաք թէ ինչպէս կ'ազդէին անոնք, երբ մարդկօրէն այնքան քիչ պատրաստուած էին այդ գերին. չի բաւեր ամէն բան վստահիլ Աստուծոյ շնորհին, խաբիսին է ան անշուշտ, բայց միեւնոյն ժամանակ մարդերն ալ ինքզինքնին հարթարեցին աստուածային ընկալման, ըլլալու համար անօթներ Ս. Հոգիին, առանց դադրելու մարդկայինին պատկանելէ. հոս է տօնին մեզաւ մօտ և իւրացուելիք դասը: Քրիստոս որուն յաւերժական ներկայութիւնը կը զգան անոնք, լոկ իտէական զոյւթիւն մը չէ անոնց համար, արտադրուած իրենց անցողակի յուզումներէն: Ոչ ալ մարդկային տեսակ մը դադափարատիպ, զորս իւրաքանչիւր սերունդ ստէպ իր մտքին մէջ կը ստեղծէ, անոր փոխ տալով յաճախ լեզուն իր սեպհական ներշնչումներուն և մտածումին. և ոչ ալ պարզ յիշատակ մը, որուն պատկերը կ'որոշուանայ մեր մտածումին մէջ ժամանակի մը համար միայն:

Անոնց զգացած Քրիստոսը աւետարաններու կենդանի Քրիստոսն է, և նոյն կը մնայ Ան նաև այս դարու իր աշակերտներուն համար, որոնք նոյն կերպով կը զգան զայն ինչպէս առաջինները, և կրնան ըսել Ս. Պօղոսի հետ, թէ և զինք չենք ճանչնար ըստ մարմնոյ, բայց կը ճանչնանք ըստ հոգոյ:

Սիրիի Վերնատան մէջ Ս. Հոգիի շնորհով հեղինակուած խեղճ ձկնորսները կը դառնան առաքելային, և անվհատ քարոզողներ քրիստոնէական լոյսին և երկնքի թագաւորութեան: Իզուր չէ ըսուած թէ կենսաբերու ճակատագիրը վարելու համար պէտք է Աստուծմէ կոչուած ըլլան մարդիկ. Հոգեպալուսար կոչումի այդ օրն է, հոգիներու մաքրութեան օրը, մեր ներսի հեթանոս աշխարհը լուսաւորելու և սրբելու առիթը, վասնզի մեղքը ուրիշ բան չէ մարդուն մէջ, բայց եթէ բացակայութիւնը Աստուծոյ:

Այսօր և միշտ աշխարհն պէտք ունի այդ Ս. Հոգիին, այսօր մարդեր պէտք ունին երկնքի օծանդակութեան և մխիթարութեան. Բաբելոնի լեզուաւս խառնակութիւնը նորէն կ'իշխէ հոգիներու և ազգերու մէջ, և քաղաքակրթութեան ու Աստուծոյ թագաւորութեան աշտարակը կը փնայ անաւարտ: Պէտք ունինք կրակէ լեզուներու շնորհին հասկնալի ընելու ճշմարտութիւնը հոր սեւ ընդհանրութեան, պէտք ունինք Ս. Հոգիէն պարզաւուած սրբութեան, նորոգումին, և քաջութեան, պարտութեան կարենալ մատնելու համար հոգիներու դժոխքը, և աշխարհի հեթանոսութիւնը: Որպէսզի մարդս իրական արժէք մը ներկայացնէ, պէտք է որ հոգևոր շունչ մը ըլլայ իր ներքը, իբրև ի վերուստ իջած՝ Թափուած խորհուրդի մը խօսուն արտայայտութիւնը, և որպէսզի կարելի ըլլայ այդ արժէքը ծաւալել հոգիներու մէջ, պէտք է կրակէ լեզուներու շնորհը ընդունել, ճշմարտութեան կրակէ քարոզը հնչեցնելու հոգիներուն:

Որքան տեղին է յիշել Աւագեային խօսքը այս օտնին առիթով, «Մի՛ տրտմեցնէք Սուրբ Հոգին»: զի այսօր մեր քաղաքակրթութիւնը իր բոլոր յաւակնութեանց հակառակ ուրիշ բան մը չունի եթէ ոչ աշխարհածաւալ «հայ-հոյանք» մը ընդդէմ Սուրբ Հոգւոյն: Եթէ երբեք քաղաքակրթութիւնը հոգիներու «կրթութիւնն» է՝ ամէն ատենէ աւելի այսօր անիկա կորակող պարտութեան մըն է ենթարկուած: Անգթութիւնը, ոճիւրը, ամէն ժամանակէ աւելի այսօր ապերասանօրէն կ'իշխեն, և Քրիստոսի հոգին նահանջի մը մէջ է: Նոր վերնատուն մը պէտք է, քիչ մը յոյս և բարոյական բաշխելու մեր օրերու ուղեկոչ յոյս մարդկութեան, որ քաղաքակրթ աշխարհը կը ներկայացնէ, և մեր եկեղեցւոյ վայրավատին զաւակներուն, որոնք Սփիւռքի տրտմութեանց մէջ՝ լքուած իրենց բոլոր յոյսերէն Անոր միայն կարող են ապաւինիլ:

Նոր վերնատուն մը հոգիներու հրեղէն մկրտութեան:

ԽԱԲ.

ԿՐԾՆԱԿԱՆ

ՄԵՂՔԸ ԵՒ ԱՆԿՈՒՄԸ

Ա. — Անկուժի եւ Սկզբնական Մեղքի աստուածաբանական վարդապետութեան հիմը փորձաւորութեան մէջ:

«Սկզբնական Մեղք»-ի եւ «Անկուժի» վարդապետութիւնները աստուածաբանութեան մասեր են: Աստուածաբանութիւնը կրօնքին գիտութիւնն է. անոր սկիզբը մարդուն իր կեանքը հասկնալուն ճիգին մէջն է. միշտ նախ կրօնքը կուգայ յետոյ աստուածաբանութիւնը. փորձառութիւնը կը կանխէ փորձառութեան վրայ խորհրդա-

ծութիւնը, և այս երկուքը պէտք չէ շփոթուին: Մարդը նախ կ'ապրի յետոյ կը խորհի, ըստ այսմ զարմանալի չէ երբ տեսնենք թէ այնչափ սերտօրէն միացած այս երկու վարդապետութիւնները մէկէն ի մէկ իրենց կատարեալ ձեռով յայտնուած չեն այլ զարգացումի երկար պատմութիւն մը ունին իրենց ետին: Ուրեմն մեր առաջին պարտականութիւնը պէտք է ըլլայ նկատի առնել թէ՛ ի՞նչ են փորձառութեան այն իրողութիւնները զորս այդ վարդապետութիւնները կը ջանան արտայայտել, և թէ ի՞նչ է անոնց յարաբերութիւնը գործնական կրօնքին մէջ:

Սկսինք այն հասարակ տեղիքէն ուր կը համաձայնին բոլոր քրիստոնեաները: Ամէնքս ալ զժողովրդութիւն չունինք ըմբռնելու թէ ի՞նչ ըսել է «ներգործական» մեղք:

Անհկա իմացք մըն է որ չի կրնար ժխտուիլ անէ մէկուն կողմէ որ կը հաւատայ անձնաւորեալ և արդարադատ Աստուծոյ մը, և չափով մըն ալ մարդուն կամքին: Ներգործական մեղքը կը ցուցնէ անհնազանձութեան արարք մը Աստուծոյ հանդէպ, կամ մեղքի և սրտի տալ վիճակը արդիւնք է անհնազանդութեան: Քրիստոս կ'ուրուագծէ մեղքը որպէս մանկան մը կամքի և սրտի ուժացումը իր ամենարգար և սիրող հօրմէն: Ներկայ ուսումնասիրութեան համար կարեւոր է շեշտել թէ մեղքը միշտ Աստուծոյ հանդէպ է, թէ՛ այս բառը կը պատկանի կրօնքի և ոչ թէ բարոյական կամ քաղաքական փոխադրութեան բառարանին: Անաստուածի մը համար մեղքը պատրանք մըն է: Եթէ միայն մեղք, Տէրք, սթափած մեղաւորի մը աղաղակն է յաճախ: Անաստուածի մեղք բառին իմաստը փոխուած է միշտ հասարակութեան կողմէ պաշտօնած Աստուծոյ նկարագրին իմացումին համեմատ: Նոյնիսկ Ս. Դրքին մէջ կը նշուի մեղքի գաղափարին զարգացումը համընթաց Աստուծոյ նկարագրի ըմբռնումին զարգացման հետ: Նախնական ժամանակներու մէջ Աստուծոյ տհաճութիւն պատճառով ամէն բան մեղք է: Մասնաւոր ու շարդուութիւն կ'ընծայուի արտաքին գործերու և ոչ թէ շարժառիթներու: Անհատական պատասխանատուութիւնը գրեթէ անտեսուած է, ծիսական անկանոնութիւնները չեն զանազանուի բարոյական օրինազանցութիւններէ: Սովորոյթի մը անգիտակցաբար զանցառութիւնը կամաւոր անհնազանդութեան աստիճանին վրայ դրուած է: Բայց աստիճանաբար անհատականութիւնը ինքզինքը կը գտնէ և տարբերութիւնը զգալի կ'ըլլայ: Մեղքին արմատը կը տեսնուի կամքին մէջ, իսկ արարողական օրինազանցութիւնը հազիւ նկատողութեան կ'առնուի բարոյական չարիքի մը ըզով: Զարգացումը իր զարգաթնակէտին կը հասնի Քրիստոսի այն վարդապետութեամբ թէ՛ դուրսէն ոչ մէկ բան կրնայ պղծել: Արարող բայց միայն այն որ ներսէն կ'ելլէ: Աստուծանդերծ միշտ և ամէն տեղ մեղքը Աստուած տրամեցնող արարք մըն է: Հոս չենք ուզեր նկատողութեան առնել յանցանքի մը յարաբերական աստիճաններու գծուար հարցը կամ մեղքին պատասխանատուութիւնը, միայն ան-

ցողակի կը շեշտենք թէ՛ վերջին վարկեանին Աստուած միայն՝ որ գիտէ քննել սիրտերը՝ կրնայ չափել յանցանքին բուն աստիճանը: Ոչ ալ կրնանք քննել մեղքի և ունոր իմաստին յարաբերութիւնը: Մէկ կողմ կը դնենք այս խնդիրները, սակայն սա չափը բացայայտ է թէ մեղքի իմացումին մէջ ընդունուած տարրը մարդուն Աստուծոյ ընկերակցութենէն զրկուիլն է:

Մինչև հոս ուղին հարթ է: Երբ քննենք զմեզ կը գտնենք իրողութեան մը տոջն՝ այնչափ խորհրդաւոր բոլոր անոնց համար որոնք կը հաւատան բարի Աստուծոյ մը, թէ ունինք յուր հակումներ և բնազդներ նման այն մղումներուն սրունք արդիւնք են ներգործական մեղքի բայց և այնպէս կը կանխեն սեւէ ներգործական մեղք և բուրոյ վին անկախ են անոնցմէ: Այս գէշ հակումներուն և մղումներուն համար սեւէ անձնական պատասխանատուութիւն չենք զգար, անոնք մեր ընտրած գործերու արդիւնքը չեն, մեզի այնպէս կը թուի թէ անոնք արդէն պատարաս են մեր մէջ, միևնոյն ատեն բոլորովին նման են ներգործական մեղքին արդիւնքը եղող գէշ ունակութեանց որոնք անկարող կ'ընեն մեզ Աստուծոյ հետ յարաբերուի: Անոնք կը շղթայեն մեր լաւագոյն նպատակներն և կ'ընդգիտան նախ անոնց յաջողութեան: Անոնք պարզ անկատարելութիւններ չեն այլ զրապէս չար են: Անոնք իրողութիւններ են որոնք կը պայքարին ու կը տկարացնեն մեր Աստուծոյ հանդէպ ունեցած հաւատարմութիւնը, գտնենք ոչնչացնելու սեւէ նշան չենք ցուցներ, ոչ ալ կ'անհետանան երբ մենք մեծանաք: Ուրիշ խօսքով մեր բնութիւնը ինչպէս որ կ'ընդունինք կը թուի ոչ միայն անարգուն այլ նաև հակամէտ չարի, անմիտութիւն մը ինքն իր մէջ, անտեսակ հասնելու բարձրագոյն աստիճաններու: Սկիզբէն ինքզինքնին անհամակրելի կը գտնենք Աստուծոյ հանդէպ:

Մարդկային բնութեան այս վերլուծումը կը հաստատուի երբ դուրսը նայինք և ուսումնասիրենք մարդկային այն կեանքը որ կը յայտնուի պատմութեան և քաղաքականութեան մէջ: Յեղին պատմութիւնը անհատին պատմութիւնն է իր ընդարձակ կալուածին մէջ: Հրաշալի յառաջդիմութիւն մը ամէն ուղղութեամբ անուրանալի է, այս

ըմբռնումն է որ կը ներշնչէ այն զգացումը թէ մարդը ինկած է այլ բարձրացած, բայց բարձրացումը եղած է մասնաւոր և օտնա մանափակ ուղղութեամբ, ան տիրականօրէն նուաճած է նիւթական աշխարհը, ան դիւզած է անսահման փորձառութիւն մը որ կը ծառայցնէ մարմնական պէտքերու և հանձնարարութեան, ան յառաջդիւմած է նաև իւր մացական գիտութեան մէջ, ան իր առջեւ ունի բաւական նիւթ անկէ հանելու եզրակացութիւններ, ունի լաւագոյն դրութիւններ զանոնք զտելու և դասաւորելու համար Ան զարգացուցած է նաև աւելի բազադրեալ և յղկուած բարոյական գաղափարականներ։ Քաղաքակրթեալ մարդոց մէջ նուազ է բաց վայրագութիւն և անգթութիւն, նուազ՝ զազանութիւն և անասօթ անօրէնութիւն։ Բայց ապացոյց չկայ թէ իր բարոյական և հոգեոր կարողութիւններն ալ զարգացած են նոյն համեմատութեամբ։ Գիտութեան հրաշալի գիւտերը իրենց մէջ բարոյապէս չէ գտնու, անոնք կրնան գործածուել հասարակաց օգտին ինչպէս նաև անձնական նպատակներու։ Գիտութիւնը անկողմնակալօրէն կ'ընձեռէ հիւանդանոց մը կամ վերջին աստիճանի թուաւոր պայթուցիկ մը։ Յատարելէն կարելի է ապացուցանել թէ մարդուն բարոյական ուժերը այնչափ անկարող են դիմագրաւելու նիւթական աշխարհին նուաճումներն որ կրնայ զանոնք գործածել կործանելու համար ինքզինքը։ Այսպէս՝ թէ և մարդկային եսասիրութեան արտաքինը փոխուած է, սակայն հիմն չունինք հաստատուել թէ մարդիկ իրականին մէջ նուազ եսասէր են քան ինչ որ էին։ Շահագործողը գերազանցած է յուզկահարը, միակ տարբերութիւնը նկարագրելութեան առաւելութիւնն է։ Յառաջագէտ կեանքի մը պայմանները անհրաժեշտաբար համընթաց չեն յառաջդիւմէր հոգիի մը պայմաններուն։ Մարդիկ պալատի մը մէջ կրնան ըլլալ այնչափ եսասէր եւ անաստուած որչափ համեստ հիւզակի մը մէջ։ Միութիւնը ոսկեղօծուած ըլլալուն համար միութիւն ըլլալէ չի գաղբիւր, գաղաքացած մարդու մը յղկելու և փայլուն եսամոլութիւնը աւելի կը նսմանայ Աստուծոյ փառքը քան վայրենիի մը վայրագութիւնն ու կոպտութիւնը, լոկ զարգացումը յայտարար չէ սրբութեան և արդարութեան աճումին, ուսուցչապետ մը կրնայ աւելի հե-

ռու ըլլալ երկնքի արքայութենէն քան ածխադոր մը, բաւական չէ բարձր և գուռնաւորեալ յարացոյցներ ունենալ, բուն խնդիրը զանոնք ապրելուն մէջն է։

Մէկ խօսքով երբ ուսումնասիրենք ազգերու և հասարակաց կեանքի անկումը կամ նոր ուժերու և գիտութեան սխալ գործածութիւնը նորէն մարդուն կը գառնանք յաճախ։ Անկէ զատ ուրիշ պատճառ չկայ արագիւլու բոլոր նոր գիւտերու հասարակաց և անհատին բարձրագոյն օգտին իր միջոց ծառայեցնելու յաղթանակը։ Արդիւլը մարսւելուն մէջն է, իր գերագոյնը սիրելու եւ հակընկերային մոլեմները նուաճելուն անկարողութեան մէջ։ Պատմութիւնը այս գաղափարներու ոչնչացման օրինակներ չի տար։ Հարցը իր խորքին մէջ բարոյական և հոգեւոր տկարութիւն մըն է։

Այս տպաւորութիւնը աւելի կը խորանայ երբ մարդկային կեանքը բազմապէս Քրիստոսի կեանքին հետ։ Հոն մարդը կը տեսնենք այնպէս ինչպէս որ պէտք էր ըլլար աստուծոյն ծրագրին համեմատ, նոր լոյսով մը կը դիտենք անոր անկատարելութիւնն ու անկումը երբ ինքզինքնիս դէմ յանդիման կը գտնենք յարացոյցին թանձրացեալ օրինակին առջեւ։ Քրիստոս կը ցուցնէ ոչ միայն մարդկային տկարութիւնը այլ նաև անոր անկեալ բնութիւնը, Ան կատարեալ ներդաշնակութիւն մը կը յայտնաբերէ իր բոլոր կարողութիւններուն և իր մարդկային բնութեան հակումներուն միջև։ Իր անուամբ միաձեւ ու անխտորէ, Անոր կեանքը կատարելապէս կը համաձայնի Աստուծոյ գաղափարին և նպատակին։

Քրիստոսի կեանքը առանձնապէս առնելով միայն յուսահատութիւն պիտի պատճառէր մեզի։ Անոր մէջ կը տեսնենք այն ինչ որ մեր ըլլալին է, սակայն մեր ունեցած ուժերով անկարող ենք հասնիլ անոր։ Ան կը մատնանչէ մեր բանկեալը՝ վիճակը։ Այսպէս ներհայեցողութիւնը, մարդկային պատմութեան ուսումնասիրութիւնը և Քրիստոսի օրինակն ու ուսուցումը բռնորդ ալ միասին կ'ապացուցեն մեր ներկայ անբնական վիճակը, ի՞նչ անուշով կուշելու ենք զայն։

Այսպէս բացի անձնական պատասխանատուութեան գիտակցութենէն անիկա բուրովին անբաժան է ներգործական մեղքի

արդիւնք եղող սրտի և կամքի վիճակէն, աստուածաբանութեան մէջ վաղուց անտի ստացած է Սկզբնական Մեղք» անունը. իրօք ալ այս երկուքը այնպիսի սերտօրէն իրարու հիւսուած են որ գործնական փորձառութեան մէջ դժուար է զանազանել զանոնք։ Անոնց յառաջ բերած Աստուծոյ ուժացումը միշտ համեմատն է։ Չենք կըրնար զարմանալ ուրեմն այդ բացատրութեան ընտրութեան վրայ։ Այսուամենայնիւ ներկայիս Սկզբնական Մեղքը բացատրութիւնը շատ կը քննադատուի և բանաւոր պատճառներով։ Շատ մը գրողներ կը պնդեն թէ մեղք բառը պէտք է վերապահել ներգործական մեղքին համար միայն — այսինքն նկարագրի և վարքի այն վիճակին որոնց համար անհատը անձնապէս պատասխանատու է իր արարքներուն բարոյական ընտրութեամբ։ Այդ բացատրութեան ընդարձակ գործածութիւնը՝ կ'ըսեն անոնք, կ'առաջնորդէ մտքի շփոթութեան և կը վտանգէ բարոյականը։ Մեղքին իմացքը տակաւին չբարոյականացած օրերէն մընացած նշխարք մըն է, այսօր անոր գործածութիւնը միայն կը նսեմացնէ մեղքի իմաստին անաւորութիւնն և կ'առաջնորդէ հիւանդոտ խղճահարութիւններու։ Եթէ պնդենք աստուածաբանական բացատրութիւններու՝ շատ մը բաներ պէտք պիտի ըլլար ըսել յստակ զանազանութեան մը համար, բայց մեղք բառին գործածութիւնը, ցոյց տալու համար այն վիճակը որ տարբեր է անկէ որուն անհատը անձնապէս պատասխանատու է, ոչ միայն երկար պատմութիւն մը ունի իր ետին այլ նաև կը մատնանշէ մեծ կարեւորութիւն ունեցող կարգ մը ճշմարտութիւններ։ Ի՞նչ դնելու ենք Սկզբնական Մեղքը բացատրութեան տեղ, բազմաթիւ ենթադրութիւններ եղած են բայց ոչ մէկը բոլորովին զոհացուցիչ է։ «Ժառանգական թերութիւն»՝ կ'արտայայտէ այն կարեւոր ճշմարտութիւնը թէ մեր դժբախտ վիճակը իր վրայ չի կրեր յանցանքը պատասխանատուութեան իմաստով, կամ անձնապէս զմեզ չենթարկեր Աստուծոյ ցասման, բայց չի պատշաճիր մեր գրութեան լրջութեան։ «Բարոյական փոխ»՝ հոգեւոր առաջնութեան զրական վտանգը մատնանշելու առաւելութիւնը ունի։ Սակայն ոչ մէկ բանածէր գոհացուցիչ կերպով կը հաս-

տատէ այն կարեւոր ճշմարտութիւնը թէ՛ սրտի և կամքի այս վիճակով հեռացած ենք Աստուծոյ ընկերակցութենէն որ անհրաժեշտ վիճակն է մարդկային առողջ կեանքի հրմանը։ Եւ ի՞նչ բարոյականութիւնն է՝ այլ Աստուծոյ հետ ընթանալ է և «երկու հոգի չեն կրնար միասին ընթանալ մինչև որ համաձայնած չըլլան»։ Աւելին, ի՞նչ բացատրութիւնը համագործակցական մեղքի գաղափարը իր մէջ պարփակելու առաւելութիւնն ալ ունի։

Իր բարոյական և հոգեւոր կեանքին մէջ անհատը ազդուած է հասարակութենէն, հասարակաց կամքը զայն բաղկացնող անհատներու կամքին պարզ միութիւնը չէ, թէ և ան գոյութիւն չունի անոնցմէ դուրս կամ անջատաբար։ Հասարակաց գաղափար ըսուած բան մը կայ թէ՛ բայց ոչ հասարակաց գիտակցութիւն։ Թէ և բարոյական ընտրութեան գործ մը միայն անհատն է որ կրնայ ենթադրուիլ, բայց ան կ'ընտրէ զայն ոչ որպէս անհատ, այլ որպէս ձեռնած ու կաղապարուած հասարակութենէն։ Այսպէս դիմացին ունինք համախմբեալ գործակցութիւն մը որ կրնայ նկարագրուիլ որպէս մեղապարտ, վասնզի դրապէս կ'ընդունանայ Աստուծոյ կամքին, թէ և բացայայտ է թէ ամէն անհատ անձնապէս պատասխանատու է անոր համար։ Մեր Տէրը դատապարտեց ոչ միայն անհատներ այլ նաև քաղաքներ, ինչպէս Կափառնայում և Սրուսաղէմ։ Եթէ փորձենք մեղքը սահմանափակել մի միայն նկարագրի և գործի վիճակներուն, որուն համար անհատը անձնապէս պատասխանատու է Աստուծոյ առջեւ, այն ստեն դժուարութիւն պիտի ունենանք այն համագործակցական մեղքերու վերաբերմամբ որոնք թէ՛ ընդունուած են Գրիստոսի վարդապետութեան մէջ և թէ՛ հաստատուած են արդի հոգեբանութեամբ։

Ծ. Բ.

ԼԵԶՈՒԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Քրիստոնէական եկեղեցիի սկզբնական շրջաններուն՝ Աստուծոյ ներկայութիւնը, թէ՛ պաշտամունքի ընթացքին, թէ՛ քաղաքացիական միջոցին և թէ՛ անհատներու կեանքին մէջ, կը յայտնուէր զգալի նշաններով եւ հրաշալի երևոյթներով: Այդ հրաշալի երևոյթներէն մէկն էր լեզուախօսութիւնը կամ «ի լեզուս խօսելը» (λαλῶν γλῶσσαις):

Լեզուախօսութեան պարզեւր մէկն էր այն նշաններէն որոնք զուգընթաց պիտի ըլլային քրիստոսի հաւատացողներուն «նշանք այնոցիկ որ հաւատան» երթիցին գնետ, այսոքիկ. Յանուն իմ դեռ հանցեն, լեզուս խօսեսցին...» (Մկր. ԺՁ. 17):

Այս հրաշալի երևոյթը առաջին անգամ կ'երևի Պետեկոստէի մեծ դէպքին, երբ Ս. Հովգին իջնելով վերնատան մէջ հաւաքուած հաւատացելոց վրայ, կրկէ լեզուներու ձևով, անոնց խօսել կուտար «լալի լեզուս» (Պործք. Բ. 1-4): Միենոյն երևոյթը առ հասարակ կը կրկնուէր բոլոր նոր մկրտեալներու վրայ: Այսպէս, Կոնստինոս հռոմէականցի հարիւրապետը և իրենները (Պործք. Ժ. 46) և Յովհաննէսեան աշակերտները (Պործք. ԺԹ. 6) երբ Սուրբ Հոգին ըստացան առաքեալներու ձեռնադրութեամբ սկսան խօսել այս տարօրինակ լեզուով և զԱստուած փառաբանել — Միենոյն երևոյթը, իբրև հաւաքական պաշտամունքի տես, կը կիրարկուէր նաև կորնթոսի եկեղեցիին մէջ: Հաւատացեալներէն ոմանք, պաշտամունքի միջոցին, յանկարծ կը սկսէին բարձրաձայն խօսիլ այնպիսի լեզուով մը որմէ ներկաները թէն ոչինչ կը հասկնային բայց կը տպաւորուէին խորապէս. վասնզի այս երևոյթը, իր գերբնական հանգամանքով, բացայայտ նշան մըն էր աստուածային ներգործութեան — Նիւթէն զուրս է Պետեկոստէի լեզուախօսութիւնը և Կորնթոսի մէջ կիրարկուածը իրարմէ հակադրել և իբրև երկու տարբեր երևոյթներ ներկայացնել. սա էւսփը բաւ է ըսել որ անոնք մէկ և նոյն երևոյթներ են իրենց խորքին մէջ. տարբերութիւնը արտայայտութեան կամ զանոնք ներկայացնելու կերպին մէջ է միայն:

Խնչ էր իսկութիւնը այս լեզուին. ի՞նչ տեսակ բարբառ մըն էր այն որով կը խօսէին նորագործները, և վերջապէս ի՞նչ էր խօսուածը:

Այս հարցերու մասին Առ. Կորնթացիս Ա. Թուղթին ԺԲ-ԺԴ. գլուխները և Նոր Կտակարանի, մասնաւորաբար Պործք Առաքելոցի, կարգ մը յիշատակութիւնները կ'ընթերցեն մեզի ըստ բաւականին տեղեկութիւններ՝ որոնց վրայ հիմնուելով կարելի է եթէ ոչ ամբողջական գէթ վերի վերայ զաղափար մը կազմել խնդրոյն մասին:

Խնչպէս ակնարկուեցաւ հրաշալի և անսովոր երևոյթ մըն էր «ի լեզուս խօսելը» քրիստոնէական նախնական ժամանակներուն մէջ.

ա) Ընդհանրապէս մետաֆանչացման (extase) կամ յափշտակութեան վիճակի մը մէջ տեղի կ'ունենար ան:

բ) Անհատկայի էր. հետեաբար պէտք ունէր քաղվամոնթեան:

գ) Ձուտ գերբնական հանգամանք մը ունէր:

դ) Նպատակն էր զԱստուած վառաբանել և աղօթել:

«Ի լեզուս խօսելը» ներկայացուած է իբրև մէկ գործունէութիւն Սուրբ Հոգիին, որ «իջնելով» մարդու մը վրայ՝ ամբողջովին կը տիրապետուէր և խօսիլ կուտար ենթակային այնպիսի լեզուով մը որ էր հասկերցութեան առ հասարակ ներկաներէն, յաճախ նոյնինքն ենթակային, «Ձի որ ի լեզուս խօսի» ոչ ընդ մարդկան խօսի, այլ՝ ընդ Աստուծոյ. զի ոչ ոք է որ լսէ (= կը հասկընայ) բայց Հոգւով խօսի խորհուրդաւ (Ա. Կորնթ. ԺԴ. 2): Ոստելու միջոցին յաճախ ենթական ինքզինքնէն կ'ելլէր, բոլորովին կրաւորական վիճակ մը կը տառապէր և իմացականութիւնը անգործութեան կը դատապարտուէր: Այսպիսի վիճակ մը մտաքանչացման (extase) վիճակ է: Այս երևոյթը տեսակ մը յանկարծական պոռթկումն էր կրօնական այն խորունկ և զգացական փորձառութեան զոր կ'ունենային նորագործները, նշանակալի կ'ունենար հոգիի այնպիսի երանական վիճակ մը և մեծագոյն ճշմարտութիւններու այնպիսի յստակ և պարզեալ վերահասումներ զորս սակայն սովորական լեզուով էէր կրնար արտայայտել, վասնզի մարդկային

լեզուին մէջ կը պակսէին եղբեր և բացառորէթիւններ՝ արտայայտելու համար այս անսովոր հոգեկան վիճակը. բայց վերջապէս անհրաժեշտ էր արտայայտուիլ ժրեիցէ կերպով, Եւ ան այն Հոգին որ պատճառէր այս գերբնական փորձառութիւնը, օգնութեան կը հասնէր եւ կը հայթայթէր նաեւ միջոցը որով ենթական կրնար արտայայտել իր զգացածը և իր հասկցածը: Սակայն փաստ՝ ունկնդիրները չէին հասկընար այս տարօրինակ արտայայտութիւնը, հետեւաբար և չէին կրնար շինուիլ, այսինքն հոգեորապէս օգտուել անկէ, Թարգմանութեան շնորհը կուգար լրացնել այս թերին: Այլին մասնաւոր ձիրքով օժտուած հաւատացեալներ որոնք կը հասկնային խօսուածը և կ'իլլէին կը մեկնէին զայն ներկաներուն: Այս վերջին գործողութեան ճշգրտութեան մասին ոչինչ կարելի է ըսել, բայց պէտք է խորհիլ որ այն Հոգին որ կը շարժէր մէկու մը լեզուն, կրնար նաև ներգործել ուրիշի մը միտքին վրայ՝ լուսաւորելով զայն՝ որով ենթական կրնար հասկնալ ըսուածը և հասկնալի ընել զայն նաև ուրիշներուն:

Օտար՝ բայց գործածական՝ լեզու մը չէր լեզուախօսին կիրարկածը (ինչպէս կը պատմուի թէ է՛ր՝ Պենտեկոստէի առթիւ պատահած լեզուախօսութիւնը). որովհետեւ անոր մեկնութիւնը կամ թարգմանութիւնը գերբնական ընդհանր կը նկատուի. իսկ օտար լեզու մը թարգմանելը հազիւ թէ ընդհանր կը կարելի է նկատել, մասնաւոր այն իմաստով՝ զորուն այս բառը կորնթացեաց Ա. Թուղթին մէջ: Հաւանաբար ուրախութեան ազդեցութեան տակ արձակուած բացականչութիւններ, աղաղակներ, հառաչանքներ, հծծիւններ ու ասոցի նման բաներ էին, մէջ ընդ մէջ կրօնական բառերով ընդհեւուելու օրինակ՝ Ովաննա, Աբբա, Ալէլուիա, Մաբանաթա եւայլն: Սակայն աւելի շիտակ է խորհիլ թէ տեսակ մը սահուն և ըստ երեւոյթին կապակից խօսուածք մը կամ երգուածք մըն էր, որ լսողին վրայ սաղմոսերգութեան և փառանքանութեան տպաւորութիւնը կը ձգէր, և խորապէս կ'ազդէր ունկնդիրին վրայ, որ այս խորհրդաւոր երեւոյթին մէջ կը տեսնէր աստուածային ներկայութեան ակներև և զգալի նշանը:

Իսկ խօսուածը առհասարակ աղօթք, գոհաբանութիւն և փառաբանութիւն էր,

ինչպէս նաև հոգեոր ճշմարտութեանց յայտնութիւններ, ինչպէս յայտնի է Առաքեալի խօսքերէն. «Եթէ կամ յաղօթիս լեզուա, հոգին իմ կայ յաղօթս, այլ միտք իմ անպտուղ են: . . . կացից յաղօթս հոգեով, կացից յաղօթս և մտք, սաղմոս ասացից հոգեով, սաղմոս ասացից և մտք: Ապա թէ ոչ եթէ օրհնեսցես հոգեով, որ կայցի ի տեղուդ տգիտին, զիտոգ տգիցի ի քուս գովութեանն զկամէնն դու բարեոք գոհանաս, այլ ընկերն ոչ շինիս (Ա. Կորնթ. ԺԴ. 14-17):

Իսկ թէ ենթական կը հասկնար իր ըսածը, դժուար է որոշ պատասխան մը տալ. վասնզի նախ քիչ էր անպատշաճ կը թուի խորհիլ թէ Սուրբ Հոգիէն ներշնչւած մը չի հասկնար իր ըսածը: Միևս կողմէն սակայն կը տեսնենք թէ խօսողը քարզմանի կը կարօտի: Հակասական երեւոյթներ չեն այս երկու պարագաները: Լեզուախօսը կը հասկընար, մասնաւոր թէ կը զգար իր ըսածին իմաստը, բայց որովհետեւ իր զգացածը անաշխարհիկ և անօրէն բան մըն էր և մարդկային լեզուն անկարող էր բացատրել զայն, միևս կողմէն՝ ոչ իր իմացականութիւնը և ոչ ալ լեզուն իր հակակշիռին տակ էին, (որովհետեւ առաջինը անգործութեան դատապարտուած էր, իսկ երկրորդը տիրաւորուած էր զինքը շարժող հոգիէն որ խօսելու գործարանը կը կիրարկէր իրեն իրեն), ուստի ենթական անկարողութեան կը մատուցէր իր զգացածը և հասկնալու չէր շինուիլ և հասկնալի դարձնելու մէջ, որով՝ անհրաժեշտաբար պէտք ունէր քարզմանի իր:

Ուրիշ հարց մը. — Լեզուախօսութեան շնորհը տեւական շնորհ մըն էր որեւէ ձիրքի նման թէ՛ ժամանակաւոր. ենթական իր ուղած ատենը կրնար լեզուախօսութիւն ընել: — Հաւանաբար մկրտութեան կամ ձեռնադրութեան անմիջապէս յաջորդող լեզուախօսութիւնները վաղանցիկ երեւոյթներ էին. իսկ անոնք որոնք իրեն պաշտամունքի մէկ անհրաժեշտ մասը կը կրէր արկուէին քրիստոնէական կրօնական հաւաքոյթներու մէջ տեական հանգամանք մը ունէին և յաճախ այսպիսիներուն լեզուախօսութեան սկիւրլ՝ ենթական հակակշիռին ներքեւ կը գտնուէր. վասնզի Առաքեալը կը յանձնարարէ որ թարգման չգրտ-

նուած պարագային լեզուախօսները լուռ մնան: «Եթէ ի լեզու ոք խօսեցի՝ երկուք, ե եթէ ևս աւելի՝ երեք, և ապա մի ըստ միովէ (= մէկիկ մէկիկ, կարգով): Մինն թարգմանիցէ: Ապա եթէ չիցէ ոք որ թարգմանիցէ, լուռ լիցի յեկեղեցւոյն», (Ա. Կորնթ. ԺԴ. 27): Բաց աստի կը տեսնենք որ Առաքեալը կը յանդիմանէ Կորնթացիները որ անժամանակ՝ առանց հերթի եւ խառն ի խուռն կը խօսին: Ինչ որ նշան մըն է թէ լեզուախօսները իրենք նախաձեռնարկ կ'ըլլան խօսելու և ոչ՝ լուկ Հոգիէն շարժելով: Վասնզի հոգին զիտէ անշուշտ ժամանակը և պարագաները թէ ե՞րբ պէտք է շարժման մէջ դնել լեզու մը եւ ե՞րբ պէտք է կեցնել զայն, որովհետեւ ինք խռովութեան Աստուած է:

Թէ մինչև ե՞րբ տեսց այս հոգեւոր շնորհի կիրարկութիւնը քրիստոնէական եկեղեցիի մէջ, ստոյգ փշիւն կարելի է ըսել: Միայն թէ Գ. դարուն վերջերը կիրարկութենէ բուրովիլն դադրած կ'երևի ան: Վասնզի Ս. Ոսկեբերան հայրապետը (†407) վարանքով կը մօտենայ այս հրաշքի հարցերու մեկնութեան: Եայտնելով որ՝ ինչ որ սովորական բան մըն էր առաքելական դարուն՝ արդէն իսկ վաղուց պատմութեան անցած էր իր օրով: Լեզուախօսութեան, ինչպէս նաև այլ գերբնական շնորհաց դադարման մէջ մեծ դեր ունեցած է անոր զեղծեալ կամ չարաչար գործածութիւնը, ու այս զեղծարարութիւնը սկսած էր նոյնիսկ առաքելական դարէն, ինչպէս այնքան բացայայտօրէն կ'իրելի Կորնթացւոց Առաջին թուղթի ԺԲ. ԺԴ. գլուխներու մէջ: Այսպէս՝ յաճախ կը պատահէր որ այս գերբնական ձիրքով օժտուածները վերէն կը նայէին անոնցմէ զուրկ՝ եզոդներուն վրայ: Այնպէս որ այս կերպով գերբնական շնորհը փոխակալ եկեղեցւոյն և այլոց շինութեան պատճառ դառնալու՝ առիթ մը կ'ըլլար ենթակային մէջ հպարտութեան և բարձրամտութեան ախարը սնուցանելու: — Ուրիշներ՝ առանց տեղի, ժամանակի և այլ պարագայից պահանջները նկատի ունենալու մէջտեղ կը նետուէին աւելի իրենց շնորհը ցուցնելու քան թէ օգտակարապէս գործածելու զայն ի շինութիւն այլոց, և պատճառ կը դառնային ընդհանուր անկարգութեան:

Միւս կողմէն՝ մաքաւոր պարզեանքի իրենց զիրենք գուրկ զգացողները կամ կը տրամէին և կամ կը նախաձեռնէին իրենց կարծիքով աւելի մեծ շնորհներով ճոխացածներուն վրայ: Բաց աստի հաւատացեալներու մէջ ընդհանուր ձկուտ մը յառաջ եկած էր գնահատելու ոչ թէ շինիչ, հաստատուն և տեսական արժէք ունեցող շնորհները, այլ աւելի զանոնք՝ որոնք արտաքինապէս փայլ մը ունէին, այսինքն աւելի զարմանալի և հրաշալի հանգամանք մը կը ցուցնէին իրենց վրայ: Այսպէս օձեղակոտ սուրբիւնը աւելի գնահատութեան արժանի նկատուած և աւելի բաղձալի դարձած էր քան «մարգարէութեան» շնորհը: Առաքեալը սակայն կը շրջէ գնահատման կշիռը և աւելի արժէք կ'ընծայէ այն շնորհներուն որոնք նուազ յարգի էին Կորնթացւոց մօտ և երկրորդական մակարդակի վրայ կ'իջեցնէ զանոնք՝ որոնք առաջին կարգի վրայ էին Կորնթացւոց գնահատումին համաձայն: Այս շրջումը կ'ընէ Առաքեալը սա սկզբունքի վրայ թէ՝ Շնորհք մը արժէքը կարծումն ունի ոչ թէ իր փայլէն կամ հրաշալի հանգամանքէն այլ՝ իր շինիչ ուղիւնքէն: Ի վերջոյ կ'եղբակցանէ որ գերագոյն և վերստինագոյն շնորհը Սէրն է, առանց որուն բուր միւս շնորհները անարժէք կը դառնան: Իրենց բնութեամբն իսկ, այսինքն իբրև արեւադուր երևոյթներ, այս և ասոր նման միւս շնորհները (շնորհ բժշկութեան, յաշողութիւնս զօրութեան, ընտրութիւնս հոգւոց, և այլն, Ա. Կորնթ. ԺԲ. Ը-10) ժամանակակաւ հանգամանք մը ունէին: Ասոնց սկզբնական նպատակն էր զգալի դարձնել Աստուծոյ ներկայութիւնը քրիստոնէական եկեղեցիէն ներս որպէսզի մարդիկ աւելի դիւրութիւն ունենան համոզում գոյացնելու անոր գերբնական նկարագրի մասին, և յարեալու՝ նոր կ'ունենան: Անգամ մը որ այս իրողութիւնը բացայայտօրէն հռչակուած էր թէ՛ հաւատացելոց մէջ և թէ՛ հեթանոսաց առջև՝ այլևս անոնց կիրարկութեան նպատակը իր լրումին հասած կ'ըլլար: և Աստուծոյ Հոգին, որ աղբիւրն էր այս բուրբոնի, կրնար զանոնք տակաւ առ տակաւ քաշել և ձեռք առնել գործելու Իր բնականոն միջոցները:

ՇԵՈՐ ՀՔ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ**ԿՈՐՍՈՒԱԾ ՏՂԱՆ**

Ո՛ր ափին վրայ, օրերու նաւարկութեան ընթացքին,
Գուցէ խաղի մը համար եւ կամ ծառէ մը խնկոս
Քաղելու միտք մը հասուն՝ ելաւ զըղան որ կարօս
Էր մանկութեան անուրջի հիւսուած լուսեղ ցընորքին:

Ու անիկա չի դարձաւ այլեւս նաւ որ հովին
Առագասները բացած՝ մեկնեցաւ նոր կղզիներ,
Անոր պատկերը ժպտուն ամէն քառէ կը ծընէր,
Ամէն կապոյտ ալիքէ՝ կախարդօրէն ծովային:

Տըղան մեծցա՛ւ ինծի հետ որ սիրեմ անոր կուրծքիս քակ
Կը զգամ անհուն շարժումով, թէ սոսկ ծովի յիշատակ
Եղաւ, որուն վրայ ձիւնեց ուրախութիւնը զարնան...

Այսպէս երբեմն անոր վերադարձին կը սպասեմ՝
Խո՛նջ արեւէն առօրեայ, խո՛նջ այս տեսում երազէն,
Ու կ'երթայ նաւը ի զո՛ւր հանգրուանէ հանգրուան...

ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ

Տ Ե Ս Ի Լ Ք

Կամարներուն քակէն յանկարծ եթէ ինծի
Ո՛վ մանկութիւնըս, ժպտադէմ երեւնայիր,
Շուրջըս բոլոր պիտի ծաղկէր զերդ անուրջի
Լուսածիծաղ պարտէզ կարմիր:

Անհուն աչհերդ համբուրե՛լ կարեմայի
Եթէ ինծի տեսիլքի պէս յայնճուէիր,
Ի՛նչ քաղցրութեամբ պիտի շողար լոյսն արեւի
Այս համբուն վրայ կարօտայիր:

Ու խաղերու ռոգին ինծի կանչեց նորէն
Հին մոռցուած անպատմելի հեքիաթներէն
Սիրոյ վերնով երազային կոյս եղնիկներ,

Ու դառնալով տուն՝ գտնէի ճրագը խունկի
Ծուխին մէջ վառ, ու զերդ աշխարհ մը կը ծաղկի,
Հոգիս մահուան արեալոյսէն վերածընէր...

ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ

Ա Ս Տ Ե Ղ Ա Յ Ի Ն

Աստղերն այս ամէն սիրտեր են թախծոս,
Իրարմէ հեռու, իրարու կառօս.

Անբաւ միջոցին՝ անեղ լըռութեան՝

Կը դողան ցուրտէն, ու ցաւէն՝ կուլան:

Երկնքի վիճակն աչքերն են միտ բաց.

Երկնքի կուրծքին կըրակներն արծարծ.

Երգերն ու վէրերն երկնի եզերքին՝

Որ դեռ կը հնչեն, ու դեռ կ'արիւնին:

Եւ յաւերժօրէն մինակ ու մոլար

— Քոյր հոգիներու պէս անիծահար —

Զիրար կը ձրգեն. ու չեն գար իրար:

Բայց իրենց լոյսով, կըրակ կառօսի,

Նշխար սրբութեան, ու սիրոյ գինի,

Կը հաղորդըւին անոնք մի առ մի:

Տ Ա Ճ Ա Ր Ն Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն

Քերթուած փառելէն, մեղեդի մարմար,

Հրաւեյ հանճարի, հաւասքի կասար,

Տանաւը հայուն հոգի է աննառ:

Որմ, խորան եւ սիւն, կամար ու զմբէթ

— Թըռիչք դաւնաւոր, խորունկ հրաժեհ —

Տանաւը հայուն աղօթք է յուէս:

Շարժման, ձեւերու հրնուագին բարբառ,

Համերգ հաստատուն, աստուածարբիւ պար,

Տանաւը հայուն պաշտամունք է յար:

Երկինք խոյացող թռչուն թեաքաց,

Դարեր միտ թեւող. դարերուն դիմաց,

Տանաւը հայուն՝ սիրոյ գիրկ միտ բաց:

Բաժակ բերկրութեան, լուսելէն մասեան,

Սեղան զոհաբարձ, հաւատութեան նրբան,

Տանաւը հայուն՝ իր յոյսն յարութեան:

Ուխտի չապանակ, չաղաւար բուրեան,

Խնջոյք խորհուրդի, հանդէս մըսածման,

Աստուծոյ տունն է տանան Հայկական:

Ն. ԿԱՏԱՐ

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Հ Ո Գ Ե Գ Ա Լ Ո Ւ Ս Տ

ԿԱՍ

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ՆԵՐՇՆՋՄԱՆ ԵՒ ՄԽԹԱՐՈՒԹԵԱՆ

(ՏՐԱՄԱՍՈՒԹԻՒՆ)

ԱՆՁԵՐ. — ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ, ԱՇԱԿԵՐՆԵՐ

Հոգեգալուստի նախատանակը նոր էր աւարտեր Ս. Փրկչի վանքին — Սիոնի վերնատան — եկեղեցիին մէջ. եւրեր էին գրեթէ անգալարար վանքին կից բարձրադիր շիրմադաշտը: Գարունը կը յամենար քաղցրացած երեկոյին մէջ: Արեւը կը Գալիք. կը կախուէր արեւմուտքի հորիզոնին՝ եւ նախերգող վերջալոյսը իրբու վարդ ու լաժուարող ծփանք սկսեւ էր արդէն արձագանգել արեւելիք՝ օրօրելու Մովսրի լեռները եւ Մեռեալ ծովը: ասոնց կ'զգացուէին մօտի վանքին նոցններուն եւ շոքներուն ետին՝ վարքը...

Իրենք նստան հին զամբաններու վրայ:

Ա. Ասակեթը. — Ինչպէ՛ս հանգարած, աւետարացած է Գալուսթեան Անձկութիւնը այս շիրմատանին մէջ. ինչպէ՛ս կը մօռցնէ հողը իրեն մէջ թաղուած մեռելները. անոնց կենդանութեան տառնիկն ու մահուան պահու տառապանքները, տաքնապները՝ իրենց, եւ զիրենք սիրողներուն:

Բ. Ասակեթը. — Երբ մանաւանդ կը կանաչեայ այսպէս զարմալ անոնց վրայ:

Ուրիշ առակեթ մը. — Կ'երեկ միայն Հոգին չէ մխիթարել, այլ նաեւ Հողը...

Վարդապետը. — Սոյս, երկու տարբեր եւ նոյն իսկ հազարէր մխիթարութիւններով մխիթարել՝ ապալան:

Ա. Ասակեթը. — Եթէ կ'ըսեն ու կը չըզեն՝ Հողեւոր մխիթարութիւնն ենթադրել պէտք է ուրեմն թէ, ինչպէ՛ս ուրիշ անգամ ըսած էք կարծեմ, կայ նաեւ ճամբմաւոր մխիթարութիւնն մը:

Վարդապետը. — Իբրեւ այլ, եթէ սակայն արժանի է զեւ ան իսկապէս մխիթարութիւնն աւետանին:

Բ. Ասակեթը. — Զէ՛ որ մարդերէն շատերը զայն միայն կը հանչնան: Հողը կը ծածկէ կը չքացնէ մեռելները, Մոռացումը՝ կեանքէն բաժանումին անոնց տաքնապը՝ անոնց մեզմէ բաժանումին մերին կախի՞ճ՝ ու կը մխիթարուինք:

Գ. Ասակեթը. — Հողը կը ծածկէ մեռելները, զամբաններու վրայ՝ շարունակուող կեանքը իր խոտերը կը կանաչեցնէ կրկին ու այսպէս... Մոռացումը իր մէջ կ'աննետացնէ մեր սիրելիներուն քաղաքարը ու շարունակուող կեանքը՝ իր նոր հանդէսներով ու ցաւերով կը գրաւէ ամբողջութեամբ զմեզ ու այսպէս... կը մխիթարուինք:

Ուրիշ առակեթ մը. — Հողեւոր ու Մարմնաւոր Մխիթարութիւն... բայց լաւ չեմ հասկնար:

Վարդապետը. — Ասոր համար պէտք է նախ հասկնա՞ս թէ ի՞նչ է ճեղքումը:

Բ. Ասակեթը. — Բայց ի՞նչ աղերս՝ մէկուն ու միւսին միջեւ, ներշնչման ու մխիթարութեան:

Ա. Ասակեթը. — Պէտք է խոր աղերս մը ըլլայ, քանի որ նոյն Հոգին երբեմն ներկայացուած է իբր ներշնչողը, երբեմն ալ կ'անուանուի Մխիթարչիլը՝ Նոյն Գիրքին՝ Աւետարանին մէջ:

Ուրիշ առակեթ մը. — Ես աչ նկատեմ եւ նոյնին վերագրումս որոշողութիւններու այդ երկուութիւնը ու ճշմարիտ որ շատ բան չեմ հասկցած ատկէ:

Բ. Ասակեթը. — Իբրեւ ալ զժողով է հասկնալը ատ. քանի որ ներշնչումը համակ մղում է զէպիստեղծում ուրեմն ճեղքումնաբխէ եւ ոյժ, մինչ մխիթարութիւնը բնական մոռացումէ մը եկած, որով յիշողութեան, այսինքն հողեւոր մէջ անգործութեան եկած խաղաղեղենին է սրտին. ի՞նչպէս կը հաշտուին այս երկուքը՝ ներգործութիւն եւ անգործութիւն:

Վարդապետը. — Նորէն կ'ըսեմ, որովհետեւ երկու մխիթարութիւն կայ. եւ թէ եւ անոնք հաստատակաց բան մը ունին իրենց մէջ որով երկուքն ալ կրնանք մխիթարութիւն կոչել, բայց այժապէս էական գիծերով տարբեր են իրարմէ. որով ինչ որ ճիշդ է մէկուն համար չի կրնար ամբողջութեամբ ճիշդ ըլլալ միւսին համար եւս. իսկ Հողեւոր մխիթարութիւնը՝ չհասկցուող առանց ճեղքումնա ճեղքումի:

Ա. Ասակեթը. — Կը յիշեմ ուրիշ անգամ մը թաւարի ստորտէն կ'անցնէիք, ներշնչման մասին խօսեցանք, եւ այն ատեն զուգ ակնարկեցիք Մխիթարութեան եւս:

Բ. Ասակեթը. — Ներշնչումը... Եւ ի՞նչ է ներշնչումը:

Ա. Ասակեթը. — Վաղը Հոգեգալուստ... Ներշնչման Տօնն է:

Ուրիշ առակեթ մը. — Ու նաեւ ուրեմն Հոգեւոր Մխիթարութեան:

Վարդապետը. — Այդպէս Բայց կ'ուզէ՞ք, կարգով երթանք:

Ա. Ասակետը. — Որով նախ Մարմնաւոր միութեանը:

Բ. Ասակետը. — Ինչո՞ւ կը խօսիս այդպէս արհամարհանքով անոր մասին: Ձե՞ որ ան միակն է այս աշխարհին մէջ մարգերու մեծամասնութեան արուած: Եթէ չլլայու ան ի՞նչպէս պիտի կարենայինք տանիլ մեր գոյութեան այնքան ճնշող ծանրութիւնը: Մեր գոյութեան՝ որուն կարծէք չբաւէր ներկային Բեռը եւ որ այդպէս բարգուռած եւ բազմապատկուած պիտի ըլլար չմոռցուած Սնցեայի մը ցաւերուն կոտորանքին, խղճարութիւններնուն խայթին, կորուստներուն կեկիծին ամբողջ անտանի ծանրութեամբը: Կերեակալէ՞ք մեր անցեալ լիշտերը բովանդակ, մեր անցեալ տաղանդները միապաշտ, մեր բոլոր մեղսները միասին ամէն վայրկեան մեզի հետ. որ յարժամ մեր այլքերուն մէջ կը նային անքթիթ . . .

Առանց մոռացութեան տուած անդգայտութեան. կեանքի ամենորեայ կացին անոր մէջ պիտի գար խառնուիլ ամէն ատեն մեր անցեալի անկեղծութիւններուն, մեզ թողած սիրելիներու մեղմէ բաժանման կեկիծին ամբողջ լեզին ու այդ լեզին թոյն պիտի ըլլար մեր ամենօրե ամէն ժամ մեղսնոյ. — Բայց ի՞նչ մեծ բարեբաղուութիւն որ կը մտնուէ. . . Ու այդ մոռցուածին ամբողջ կշիռովը կը թեթեւայ մեր գոյութեան ծանրութիւնը, որով անոր գոժաբարութիւնները եւ տառապանքները միմեկին ի՞լլային կրկին. ու եթէ ան ունի նաև հաւոյններ եւ ուրախութիւններ գէթ անոնք գատիհան մը կրնան ըլլալ անխառն, Անցեալին մնացած լեզիւն աղաւաղաւով այլևս: Ձե՞ որ ըստուած է շատ է առօրն չար իւր . . .

Ա. Ասակետը. — Բայց այդ միութեամբութիւնը չե՞ն ատեներ թէ իր բերած բարեւը վաւեր կուտայ մեզի շատ թանկարժէք բաներու կորուստին գինովը: Նոյնիսկ մեր անցեալի տառապանքները ճանաչման ի՞նչ խողովորման ունին իրենց մէջ որոնց այլևս չենք գիտակցեր, զորո գէթ այլևս նոյն կենդանութեամբ չենք էրազործեր: Երբ շահեղարկը մոռցուէ ենք ըրած: Եւ մեր սիրելիները, զորո պէտք էր մեզի հետ ապրեցնէինք միշտ, այդ մոռացութեան պէտք է ձգտենք հաստատել մեզի մեր իրարմէ: Ձե՞ք նկատե՞ր որ այս միութեամբութիւնը ճշմարիտ մարդուն անարհան է. եռասորին, հաճոյապաշտ եռասորին միայն կը վայելէ: Ու եթէ իրարարեւել գայն հաւաքական կեանքին՝ չէ՞ք նկատե՞ր որ ան սպաննիչ է ինքնին ազգերուն համար. իբրև Ազգ ի՞նչ կ'ըսէք մեզի, օրինակ, երբ մենք ամէն օր մոռնա՞ք մեր վերջին Ազգային Աղէտը . . .

Բ. Ասակետը. — Ի՞նչ կրնանք ընել երբ մեր մարդու ուսերը չափազանց տկար են կարենալ ներկային բեռին հետ զեռ անցեալին ալ կրելու:

Ա. Ասակետը. — Ուրեմն տկար մարդուն վայել միութեամբութիւնը պիտի կոչինք աս. համաժանեալու ենք այս կէտին վրայ:

Ուրիշ առակներ մը. — Բայց ինչ որ ինձի ան-

հասկնալի կը մնայ մոռացութեամբ քոտացած այս միութեամբութեան տրուած անունն է՝ «մարմնաւոր միութեամբութիւն»:

Վարդապետը. — Ես տեսի զամբ մը այդ անունը որ թերեւս քիչ մը տարբերակ ու անհրէզրիտ կը հնչէ. ու ըբի ատ նախ անշուշտ զայն զատորոշելու եւ նոյն իսկ հակադրելու համար միւս միութեամբութեան. ջանի որ այն «նոգեւոր» կը կոչինք առոր ալ կարելի է «մարմնաւոր» ըսել, խորհած եմ: Բայց միայն այդ չէ պատահող այդ կոչումին, կը կարծեմ որ ան կ'արգարանայ իր արտայայտող այդ միութեամբութեան բնութեան իսկ:

Բ. Ասակետը. — Թէ ի՞նչպէս:

Վարդապետը. — Խորհելով այն պատահաւոր որ այդ միութեամբութիւնը կայ Մոռացութեան շնորհիւ. իսկ Մոռացութիւնը իր կարգին մեր Մարմինն արդիւնէն է: Արդարեւ մեր հոգին իր իսկութեան մէկ կարեւոր մասովը Յիշողութիւն ըլլալով, մեր մարմինն է որ կը քաշէ այն վարագործը որ կ'արգրէ մեր հոգոյն մէջ պահուած եւ նոյն իսկ մոռումը մը մեր Անձնաւորութիւնը կայմով Անցեալին ամբողջութեամբ իբր յիշատակ ներկայաբերուելու միշտ մեր հոգոյն կողմէ մեր ներկայալին վերեւ:

Ուրիշ առակներ մը. — Եւ շարունակման շնորհակցէ՞ք իմ խոտովանի:

Ա. Ասակետը. — Ս'աղնարկէ՞ք, կարծեմ, զեղանիկ վարդապետութեան:

Վարդապետը. — Թէ որ կ'ուզես. աւելի մոտենալով եղածին եւ ներելով հոս ինձի քիչ մը գիտական ճաշատրութիւնները՝ ինչը է ըսել թէ մեր ուղեղը իրեն գործակցող զգայարաններով զմեզ ամէն վայրկեան Արտաշխարհի ներկային ներկա կ'ընէ եւ միեւնոյն ատեն ատով իսկ կը պատրաստէ զմեզ՝ ու կարող կ'ընէ՝ գործելու այդ ներկային պահանջուած ու անոր մէջ տեղ տանելու կարելիութիւնը օտնցող գործը: Այս է բուն պայտսը մեր ուղեղին, իշխանն ու զգայարաններուն՝ որով է մեր մարմինն: Ու հոգին, մեր իսկական Անը որ ինք իր վրայ փախած կը պահէ ամբողջ մեր անցեալն, անոր բոլոր անցքերուն, անոր մէջ մեզի հետ յարաբերած բոլոր անձերուն, անոր մէջ մեր ունեցեալ բոլոր արարութիւններուն եւ վիշտերուն յիշատակովը, մեր անը իր ներկային, մասնաւորաբար արտաշխարհին յարաբերաբար իր ունեցած ներկային գիտակցութիւնը ուղեղին գործակցութեամբ միայն ունենալով՝ ուղեղին իսկ իննած պատուարովը կ'արգրիւի իր այդ Անցեալը բերելու միշտ ներկային իր գիտակցութեամբ մէջ: Եսով է որ կայ մոռացումը որ պէտք է ըսել թէ անհրաժեշտ է եւ մեծապէս օգտակար մեզի՝ ապրելու համար մեր առօրեայ կեանքը, ջանի որ Անցեալին, մեր բովանդակ անցեալին ամէն վայրկեանի միշտմոռութիւնը այդ ներկային, պիտի արգրէր կամ չափազանց զեժուարանքով մեր ուշադրութիւնը այդ ներկային՝ Այսպէս՝ մեր ուղեղը մեր հոգոյն մէջ պահուած այդ բովանդակ անցեալին՝ ղեպի մեր ներկային

գիտակցութիւնը՝ ա՛յն յիշատակներուն միայն անքցմը թոյլ կուտայ — ու ա՛յդ՝ գիտէ՛ք, զազաւ փարքց զուգորդութեան մեքենականութեամբը — որոնք ուղղակի կապ մը ունին ներկայ կացութեան հետ, որով և անմիջականօրէն կրնան հետաքրքրել այդ ներկայն։ Այսպէս կ'ըլլայ որ հետզհետէ մոռացումէն զուրկ չեն գար յիշատակները մեր կեանքի ա՛յն բաժիններուն, ըլլան առանց որբախութիւններու կամ վիշտերու, ըլլան անոնք մեզմէ բաժնուած սիրելիներու յիշատակներ՝ որոնք կենսական առնչութիւն մը չունին մեր առօրեայ կեանքին հետ, որոնք քանի կեանքը իր համարն էր քալէ հետզհետէ ա՛յլ նուազ կ'ուենանայ այդ առնչութիւնը։ Ու կ'ըսենք՝ կը միտթարուինք այդ վիշտերէն, այդ բաժնուածներէն։ Կը միտթարուինք որովհետեւ կը մոռնանք, և կը մոռնանք որովհետեւ զմեզ ներկային հետ յարաբերող մեր բարձրիկ հետզհետէ նուազ թոյլ կուտայ մեզի յիշելու այդ ամենը ու զեռացաւելու այդ ամենով։ Անա «մարմնաւոր» միտթարութիւնը։

Ա. Աւակետք. — Ինչպէս կ'երեւի՝ լոկ բացասական բնութեամբ միտթարութիւն մը։

Բ. Աւակետք. — Բայց մարդերէն շատերը, պէտք է ըսել, անո՛վ է որ կը բուռնին իրենց հոգւոյ, ինչպէս իրենց արմնով վէրքերէն. ու ատոր համար զա՛յն կը հաւկանան միտթարութիւնը։

Ա. Աւակետք. — Գէտք է ես ալ իմ կարգիս այդ հաւատարմին համաձայնիմ։ — Ու հիմայ, վարդապետ, Հոգեւոր միտթարութիւնը։

Վարդապետ. — Օ՛ր, բարձրիկն ուրիշ բան է ան. ա՛յն քան աւելի զրական՝ որքան որ առաջինը բացասական է, ա՛յն քան աւելի յիշատակէն չվարձող ու նոյն իսկ կոչուած ընդդ անոր՝ որքան առաջինը կը վախճար անկէ և մոռացումին վրայ էր կ'անուած։

Ուրի աւակետք մը. — Ուրեմն գրեթէ հակառակն ա՛յլ կըրկու միտթարութիւնները։

Վարդապետ. — Այո, ըսի սկիզբէն արդէն։ Հոգեւոր միտթարութեան մէջ վիշտերը չեն մոռցուիր, ոչ ալ մեզմէ անդառն բաժնուած սիրելիները. ընդհակառակը, հոգին այդ միտթարութեան մէջ համակ ներկայութիւն է ոչ միայն իր ներկային այլ և Անցեալին. համակ պայմանութիւն՝ ոչ միայն այսօրին, շինականին այլ և երէկին և է՛ն հեռաւոր անցեալին ու նաև զեռ վտարանի և է՛ն հեռաւոր գտիլիին հանգիւյց. բայց Հոգեւոր միտթարութիւնը կը կայանայ անոր մէջ որ իր մով մեր հոգին կարող էր զառնայ մեր կենսութեւ, ինչպէս՝ կ'ըսեն, «վիշտերու բեռը», նոր կենցաղով մը վերապրեցնելու իրեն հետ՝ մեռած սիրելիները ու այդպէսով՝ յարկիւղու ցուխէ, միտթարութեան ծաւառ հոս ինչպէս մոռացմամբ. սիրելիները հոս չեն ծածկուիր «ուղեղին հողին» տակ, այլ աւելի քան երբեք ներկայ ըլլալով՝ հանգիւր չեն ընկնուր սակայն զմեզ իրենց ծանրութեան տակ, որովհետեւ միտթարութիւնը որ զօրացուցած է հոգին, որ այդ զօրացման մէջ իսկ կը կայանայ արդէն՝ աւելի՛ հզոր զարմուցած է զինքը քան այդ ցաւը։

Ու վիշտը որ առաջ գրեթէ «կերք» էր միայն, բաւին հին իմաստովը, ապրինք գրեթէ լոկ կրօնը, որուն տակ էր անդոր հոգին, իր այդ տկարութեանը մէջ ուրիշ բան չի կարենալով ընել անկէ ազատելու համար բայց միայն զայն մոռնալ, զայն իր ուսերէն թափուելով, այդ վիշտը հիմայ կ'առնան հոգւոյն մէջ, անոր կենցաղով նոր նշանակութիւն ստանալու և նոյն իսկ նոր ոյժ մը զարմուցելու համար անոր։ Միրելին՝ որուն կորուստին ցաւը անտանելի տառապանքով կը չարարէր զմեզ, չի մոռցուիր այս միտթարութեան մէջ, այլ կեանքէն անդին ու վեր ներկայութեամբ մը զմեզ իր մով ու իրեն հետ բարձրանալու կը խրախուսէ։

Ա. Աւակետք. — Ուրեմն մեզմէ իւրաքանչիւրին անմին համար Հոգեւոր միտթարութեամբ կարելի էր զառնայ ինչ որ Եկեղեցին կ'ընէ իր սուրբերուն ու մարտիրոսներուն յիշատակովը, որովհետեւ անոնց կորուստէն ու տառապանքներէն միտթարութեան համար գիտենք թէ Եկեղեցին պէտք չունի մոռնալու զանոնք, ինչ որ պիտի ըլլար բոլորովին անարժան իրեն, այլ ընդհակառակը յիշելով զանոնք, կ'առնէր ոյժերը իրեն Կեանքին մէջ որուն համար նոր գոյժեր կը հանէ ինք անոնց յիշատակէն։

Վարդապետ. — Այո՛, հնչող այդպէս։

Ա. Աւակետք. — Ուրեմն իբրեւանք ունէր իմ նախորդ զարոյցի իմաստասիրութեան ուսուցիչին — որուն մասին ըսի անգամ մը — երբ կը մտնէր ինք հոգեւոր միտթարութեան բնութեանը Արիստոտելի ըսած «Գարաւսիսին բնութեանը. Հոգեւոր միտթարութեամբ կը միտթարուինք, կ'ըսէր ան, ինչպէս Ողբերգական բանաստեղծը, ըստ Արիստոտելի, ինքզինքը և զմեզ կը բուժէ մարդկային հակառարկի եղբարականութիւնը, անկէ հանելով՝ Եղբերգական Գեղեցկութիւնը կամ զայն հանելով այս վերջինոյն մէջ, զարնալ ինչպէս Փնարբերգական բանաստեղծը իր երգերուն մէջ իրեն Ժաղկի փիթիցնելով իր խորագրին վիշտերը, ու զարնելով ինչպէս մեծ նկարիչը կարող է Արուեստաստական գեղեցկութեան մէջ պայծառականբարձր էն տղոց կարծուած տեսարանները։ Այն վարկեանին, կ'ըսէր մեր սուսեցիլը, որ իր հոգւոյն ու Ձևաւորող բանին տեսիլքին ուժովը Արուեստագէտը իր ստպանութիւնը կը փոխարին Ռեզգի և Անբարկայութեան, այդ վարկեանին իսկ կ'ազատի այդ ստպանութեան կրաւորութիւնը ու երբեմն անոր կապուած ցաւէն ու առանց զայն ջնջելու, զայն Ձևին մէջ նորօրինակ ու բարձրագոյն Ուրախութեան մէջ մէջ կը հանէ, համակ ներգործութեան զայն վերածած ըլլալով։ Արուեստաստական «Գարաւսիսը» հեռաւոր էր էաբանօրէն նոյն բանն է Հոգեւոր Եմիտթարութեան հետ, միայն թէ մին զգայիկն նոսնայման՝ իսկ միւսը կենսիկն, ապաւին կարուստներուն վերապայտութիւնով։ Ու այս չէ՝ նաեւ իմաստը այն միակ միտթարութեան հզոր կարելի կը տեսնէր մարդուն համար Շորին. հետեւի իր Ժաղայեղ յոռեստութեան իսկ խաբէն։

Բ. Աւակետք. — Կ'ընդունիմ, ու հիմայ կը

տեսնեն որ Հոգևոր միաթարութիւնը մէկ արգիւնն է հոգւոյն իրապէս գործելուն ընդհանուր առմամբ և Ստեղծագործելուն մասնաւորաբար. կա՛յ այն ստեղծ միայն երբ հոգին՝ ձգելով, այսպէս ըսենք, իր լոկ՝ պաշտպանողական» դիրքը գոյութեան ծանրութեան, հարուածներուն, վճռականութեան՝ որով և վիշտաբուն և անվստիսիւն ներքին դիմաց, կ'անցնի, այսպէս ըսելու համար, «յարձակողականի»։ արդ հոգւոյն «յարձակողականը» Ստեղծագործութիւնն է մասնաւոր. ըլլա՛յ ան ձգմարտական ու Գեղեցիկական Արժէքները իբրացնող գործերուն Ստեղծագործութիւնը, ըլլա՛յ ան Բարոյական Արժէքը իբրացնող ակօբուն, ու զերպանցապէս Հերթական ու Սրբական Ակտերուն Ստեղծագործումը։

Վարդապետը. — Ու կը շարունակենք. ինչպէս որ Արեւմտաեղէտը իր Տպագործութիւնը Արտայայտութեան գերազանց Ձևերուն մէջ՝ հանելու համար Ներշնչման պէտք ունի, այսինքն իր Հոգւոյն Զօրութեանը բացառիկ մէկ անձան որ կարծես իբրեւ Հնորհ մը յանկալած հուզալ իր մէջ, այնպէս ալ Հոգևոր միաթարութիւնը կենքի խորագոյն պարագաներուն՝ հոգւոյն մէկ բացառիկ զօրացման խորիւնը կրնայ ըլլալ միայն՝ որ իբրեւ Հնորհ մը կուգայ իր մէջ. անա յարաբերութիւնը Միաթարութեան և Ներշնչման։

Ուրիշ առիթներ մը. — Հիմա՛յ իր բացատրութիւնը մէջ՝ թէ ինչո՞ւ մեր Աստուածային Վարդապետը պատուիրէր էր իր աշակերտներուն, իր իրենցմէ բաժնուածքն իր լի, չխօսուլ նրուանմէ՞ր մինչև որ դար իրենց Հոգին, Սուրբ Միաթարիչը, Սուրբ Ներշնչիչը, Խորհրդ եմ շատ անգամ՝ ի՞նչ բան կը պակէր Աշակերտներուն մեկնելու իրենց Առաքելութեան, քանի որ երեք տարիէ ի վեր ամէն օր իրենց մէջ՝ ունեցեր էին Վարդապետը, յետ իր խօսքը, սորովը վերջնական իմաստութիւնը Անոր, տեսեր ու շօշափեր Նշանները Անոր Աստուածութեան ու մասնաւոր»՝ քանի որ իրենք ապրեր էին Անոր մասունքան եղերական անգործ և յետոյ սակայն՝ կ'ենքի մէջ՝ վերայայտնութեան հանդիսատես էին եղեր. ինչո՞ւ այդ բոլորով անոնք հասուն չէին ինքնատեղի գեւ իրենց Առաքելութեան համար. ի՞նչ բան կը պակէր իրենց, կը հասկնամ կ'ո՞րայ՝ Ներշնչումը...։

Վարդապետը. — Անոնք մինչև այն ստեղծ ընդունակութեան էին եղեր ձգմարտութիւններուն, լքողներ՝ ցայն վայր անլուր խօսքի մը, ականատեսները Աստուածային կենանքի մը, Գործի մը։ Բայց կ'ո՞րայ՝ հարկ էր իրենց՝ իրենց ընդունածը աշխարհի մէջ գործի փոխակերպել, պարտ էին իրենք իսկ տանիլ ձգմարտութիւնը, խօսիլ, դառնալ ապրողները Աստուածային կենանքի մը. մէկ բառով՝ իրագործել Սկիզբիցին։ Արդ, Գերբնական այդ Գործին համար այս անգամ Գերբնական, Անգրաբայ Ջօրութեան ազդեցութեան, Գերբնական, Անգրաբայ Ջօրութեան իրենց մէջ՝ զաւուս պէտք ունէին ու ապաստելու էին Անոր։ Պիտի ըլլար Անոյ տեսն Միաթարիչը իրենց, քանի որ Անոր զաւուս իրենց Վարդապետին իրենցմէ բաժնուելը ալ յուսալքում աւ պարզ վիշտ չպիտի ըլլար

իրենց, որմէ «միաթարութիւն» համար հարկ ըլլար իրենց մոռնալ զինքը, այլ որով Ան պիտի փոխակերպուէր չմարտի Ներգայութեան մը իրենց մէջ, դառնալով իրենց էութեան համար զերպանց Ուժ, գերագոյն Խնդ, կենքը՝ իրենց կենքին։

Ու երբ եկաւ Հոգին, Սուրբ Հոգին, անոնք եղան արդարեւ համակ Հաւատք, որով համակ Քաջութիւն, համակ ձանաշում ու խօսք, համակ Սէր, ու այլևս ի՞նչ վախ ու վիշտ, ի՞նչ տարակոյս և աղիտութիւն, ի՞նչ ատելութիւն ու Հարիւք և ի՞նչ Մահ, իրենցը ըլլար այդ կամ ուրիշ նշաններ կրնար գիմանալ ու զէմ զալ երկբայինը աստուածայինին մէջ բարձրացնող ու Հնորհակերպող այդ Շունչին իրենց տուած Զօրութեանը։ Հոգիին իրենց մէջ բնականութեամբ կարելի էր ու եղա՛ւ ալ՝ իրագործուեցաւ՝ Եղեցիցի։ Եւ Առաքեալները զԱյն տարին Աշխարհին...։

Դեռ այսպէս խօսեցան երկար. ու իբր անդադրածն ժամու՜ն՝ երկոյցեան տեղ եղիր Եր Գիշերը. արեւը գայեց իր շատոնց ու հետը քաշիւր տարեր իր քարակ խաւը օրուայ լոյսի ու այդպէսով այն ասան Գիշերին հետ յայտնուէր էր խորունկ ու խորհրդաւոր՝ Աստղերու Տիեզերքը...։ Սարսաղ իրենց անձը. այդ Տիեզերքին մէջ անոր Անիւնին զիմաց ի՞նչ էին իրենք...։ Բայց այդ պահուն Շունչ մը՝ հոգիներու խորէն...։ Եւ անա Քաջութիւնը՝ զիմաց՝ զրաւելու Գոյութիւնը։ Զգցին մեռելներու դաշմա՛ր, դառնալու՛ր՝ նենքին։

Մտաւազմէ

Ե. Ռ. ՊԵՐՊԵՐՈՍԻԱՆ

ՀԱՌԱՏԵՐԻ ԵՒ ՄՏԱՆՄԱՆ ՑՈՒՔԵՐ

Երբ մեր ծանցածանք բեռներու մասին կը տեսնենք ու կ'աղօրթին Աստուծոյ այդ մասին, մեր աղօրթին լաւագոյն պատասխանը այն չէ, երբ Աստուած կ'առնէ զանոնք մեր վրայէն. այլ՝ երբ կը զօրացնէ մեր ուսերը, այնպէս որ մեր բեռը այլեւս ծանր չի ննջեր մեր վրայ, ու երբ՝ իր Աջը կը օժիկ մեր ծոած մէջը, այնպէս որ՝ հակառակ մեր բեռին՝ կ'ընթանանք ուղղաբեւեռ եւ ոչ՝ գեւեռամած. այս է լաւագոյն պատասխանը աղօրթին։

Է. Բ.

ՊԵՏԱՐԱՆԵՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՂԱԼԱՍՔԵԱՐ

ՀԱԼԷՊՊՅԻ

(ՊԱՐՈՆՑԷՐ)

Ժէ. դարու վերջին կիսուն Հալէպի քահանայից դասուն մէջ կ'ապրի շատ հետաքրքրական դէմք մը, Յովհաննէս քչյ. Ղալամքեար, ապա եպիսկոպոս, որդի՝ Խմիրզէի և մահտեսի կիւրիստանի: Իր աշխարհական կեանքէն ու հետեւեցողութիւն չունինք. եթէ կարելի ըլլայ՝ Ղալամքեար մականունէն դատել, հայրը կամ մեծ հայրը կը զբաղէր նկարչութեամբ և Յովհաննէս ինքն ալ վարժուած էր հորենական արհեստին մէջ, գէթ մինչև քահանայութեան կոչուելը: Ունէր նոյնպէս բնածին տաղանդ մը աշխարհիկ քերթողութեան: Բնութեամբ զգայուն, յաճախ զուարթաբան, մերթ թափմոտ. զգայութիւններ, որոնք ի յայտ կու գան իր թողած մէկէ աւելի ոտանաւորներուն մէջ: Յոճա Ամիր կամ Ամիրզէ և կիւրիստան՝ Յովհաննէսէն զատ ունեցած են նաև երկու մանչ զաւակներ՝ մհի. Գարսամ մհի. Յոհան, և աղլիկ մը՝ մհի. Մարիամ: Բացի խոճա Ամիրէն, բոլորն ալ Նրուսաղէմ ուխտի են գացած, ինչ որ ապացոյց է Ղալամքեար ընտանիքին ըստացած հոգևոր կրթութեան և նրա թական ձեռնառութեան: Յովհաննէս քչյ. աշխարհական անունը յայտնի է, ոչ ալ երբ քահանայ ձեռնադրուած ըլլաւ. մեռած էր արդէն իր Յոհան եղբայրը, որուն անունով վերակոչուեցաւ հաւանաբար: Յայտնի է նաև Գարսամի վախճանման թուականը: Մարիամ ամուսնացած էր և Յովհաննէս քչյ. կը յիշէ Ասայն անունով քեռորդի մը: Յովհաննէս երկուստարդ տարիքին ամուսնացած է Ալմաստ անունով գեղանի հարսի մը հետ, որուն կանխահա մահը սակայն պիտի յաշարջէր իր կեանքը:

Յովհաննէսի ամուսնալուրինը.— 1660-ական թուականներուն, Հալէպի Առաջնորդական աթոռը թափուր կը գտնենք. յայտնի է թէ ուր ձեռնադրուեցաւ Յովհաննէս

և ո՞վ ձեռնադրեց: Այս քանի միայն որոշէ որ ան ձեռնադրուած է 1664ին, հիշուած իր քահանայական կնիքին, որով զարդարած է 1679ին Նրուսաղէմ գրած իր Տաղարանը, իր իսկ բառով «ձօնկը» ինչպէս որ իր կարգին պիտի յիշենք, Յովհաննէս քչյ. թէ և իր այն Տաղարանը առանձին տետրակի մը մէջ խնամով մաքուր ու առած է Նրուսաղէմի մէջ, բայց այդ տաղերուն մեծ մասը գրած է Հալէպի մէջ, 1668 էն սկսեալ:

Յովհաննէս քչյ. ձեռնադրութենէն չորս տարի վերջ զԺաթատութիւնը կ'ունենայ կորսնցնելու իր բանբիշաքը, երէցկին Ալմաստը, միայն երեք օր տեղ ունողը հիւանդութենէ մը յետոյ, անմխիթար ու անորդի ձգելով իր քահանայ ամուսինը, որ պիտի զրկուէր զիր քաղցրիկ տեսուն: Շատ զգայուն են քերթողին ողբախառն տաղերը, լեցուն՝ Միջնադարեան տաղառացներու տաք շունչով, բայց շատ աւելի խնամուած աշխարհաբարով, ուր ան կ'ողբայ անդամ կորուստը սիրուն գեղեցիկ պատկերին, որ զինքը ճանտէր թողուց ու գնաց: Այդի ու անմխիթար Տէր Յովհաննէս իր ցաւին ու կսկիծին մէջ կ'աղակէ Աստուծոյ՝

Յանկամ ք'երտգիս սեսնամ,
որ սոսիս կարօսն անցանի.
գիբեր ու ցոբիկ կ'այրիմ,
եւ ո՛չ ոք ունիմ սիրելի...:

Արժանի եմ ես այս խոցուած և ճշ պատճառն ես եղա՛յ, զըրկըւար Քրիստոսի լուսունն տողբուն իմաստը ըստ բաւականի յայտնի է: Կրնայ պատահի, որ երէցկին էլ մաստ զոհ գացած ըլլայ ցաւալի արկածի մը և կամ վիժման գեղ առած ու չարաղէտ բարգուծեամբ մը մեռած, ինչպէս կը պատահի ամէն տեղ և ամէն ժամանակ: Նրէցկինով մահը կարելի է գնել 1670ին և կամ քիչ յետոյ: Մէկ կողմէ կեանքի ընկերէն զրկուելը, և քիչ կողմէ ծնողաց և եղբոր ու քրոջ յաջորդաբար վախճանիլը խոր վիշտ կը պատճառեն իրեն, ու այդ վիշտին ազդեցութեան տակ, այդի Յովհաննէս կ'որոշէ Նրուսաղէմ երթալ, միաբանիլ Ս. Յակոբայ Ուխտին, վեհարի օրհնութիւն ստանալ և կեանքին մընացած տարիները անցունել ճգնութեամբ:

գրչութեամբ և երգով: Հալէպի մէջ, կնոջ մահէն յետոյ շուրջ եօթը տարի ևս քահանայագործելով, 1677ին վերջնապէս կը բաժնուի Հալէպէն ու կ'անցնի Երուսաղէմ, իբր Ռիսրան Ս. Յակոբայ վանքին:

Յովհաննէս Բէյ. Երուսաղէմի մկր. — Գրելու և ծաղկելու արուեստներուն վաղուց ծանօթ, Տէր Յովհաննէս, շուշտակ վարդապետ, Երուսաղէմի մէջ կը գտնէ մէն դիւրութիւն աւելի զարգանալու: Թէև այդ տարիներուն Երուսաղէմի Հայոց վանքը խաղաղ չըլլան մը չէ որ կը բոլորէր, բայց և այնպէս ինքնամփոփ զրական աշխատութեանց պարագայի ուղղոյններուն համար, վանքին արտաքին կացութիւնը մեծ արգելք մը չէր: Ան շուտով սկսաւ ծանօթանալ Երուսաղէմի վանական սովորութեանց և իր հոգեւոր նոր միջավայրին մէջ տակաւ մոռցաւ իր ընտանեկան վիշտերը և իբր նուիրում ու ծառայասէր եկեղեցական, զարկ տուաւ նորանոր աշխատութեանց ու ժամանորարար հոգեւոր առօրեայ պաշտամանց մէջ ցոյց տուած նախանձաշուշտութեամբ, ժամանակ մը յետոյ կարգուեցաւ Ս. Յակոբայ «ժամասաց», և այնչափ սիրեց Երուսաղէմի հայոց փառքը կազմող Ս. Յակոբայ մենաստանը՝ որ անոր մարակից հայ վանքերուն վրայ թուրքերէն ընդարձակ ներթողական մը գրեց, յանգաւոր, մանր նկարագրելով քաղաքամիջին հայկական վանքերը:

ԱՄէր Եագուպըմ գափուսըմայ վարին-
նայ.

Գրարեխայ պաղչասի սէր էք նինայ
սըր:

«... Օրբայ դափուսան Մէր Եագուպայ
կիրսըմ,

«Յլ ալիւան Բինիասի քէճամ Էլլաթըմ:
«... Լուսարա Տէր Առաքել խոբանցայ

զինէք կուսարըր,
«Դուսաս Էսան (պատարագող) փափա-
զըմ նանի սեվինըր...»:

Տէր Յովհաննէսի գրչութիւնները. — Իր ծննդավայր Հալէպը, իր ապրած դարուն, ունէր ամէն միջոց և պատեհութիւն, Ղաւամքեարը պատրաստելու գրչութեան և ծաղկումի արուեստներուն մէջ: Իր երեւտապարզական տարիներուն փականուած էր արդէն Հալէպի նշանաւոր Դասատունը,

բայց անոր լաւագոյն ուսուցիչներէն մէկուն՝ Տէր Աստուածատուր Զէյ. Ուրֆացիի, որ մականուամբ աւագակ ասնն, ըրով սորվեցաւ գրչութեան արուեստը, որու մասին կը վկայէ իր ցարդ մեզի ծանօթ երկու գլուխութեան յիշատակարաններուն մէջ, այնպէս՝ «որ (Աստուածատուր Ուրֆացի) բազում աշխատութիւն ունի ի վերայ անարժանիս: Տէր Յովհաննէս այլի քահանայ երբ Երուսաղէմ գնաց 1677ին, արդէն Հալէպի մէջ ուսած էր գրչութեան ու ծաղկելու արուեստը, այնպէս որ իր վարպետը՝ Տէր Աստուածատուր, անկասկած Հալէպի Տէր Աստուածատուր Զէյ. Ուրֆացին է, բայց թէ ի՛նչ զարմանալի պարագաներու տակ իրեն տրուած է աւագակ մականունը, յայտնի չէ ու ասկէ զատ նման մակդիր մը կը յիշուի միմիայն Տէր Յովհաննէսէն. ես կը կարծեմ որ աւագակը քահանային ազգանունն է, իր հայերէն ձևին մէջ, հաւանաբար: Իբր գրչագիր, Տէր Յովհաննէս Զէյ. Գրչը ունեցաւ Երուսաղէմի մէջ, հոն իրեն օգնող աշակերտներ ալ ունենալով, որոնց կարգին 1686ին և 1688ին կը յիշէ իր հոգեւոր որդին՝ Տիրացու Ղուկասը՝ «որ գլխուղթն նիշանց և կոկեց»:

Ինչպէս որ կանխեցինք ըսել, Ղաւամքեար Զէյ. գրչութեան և ծաղկումի արուեստները Հալէպի մէջ զարգացուցած ըլլալուն հակառակ, Հալէպ գրած ու է ձեռագիր թղած չէ: Սակայն յայտնի է որ կանուխ տարիքէն Հալէպի մէջ հաւաքած է բաւական շատ թիւով տաղեր, բայց բոլոր հատուկոտոր ձեռով. այնպէս որ երեց-կնոջ մահէն վերջ երբ Ղաւամքեար վճռեց միայնակեաց կեանք ապրել և սորո համար ալ Երուսաղէմը ընտրեց, Ս. Յակոբայ վանքին մէջ միայն ձեռնարկեց տետրակի մը մէջ ամփոփելու իր նախապէս հաւաքածները, և ուր դրաւ նաեւ Հալէպի յատուկ քանի մը ժամանակագրական նոթեր, որոնց մէջ պատմական արժէք ունեցողներ ալ կան: Որով մեզի ծանօթ իր առաջին գրչութիւնն է, ի՛ր իսկ բառով իր ձօնկը, գրուած յնուսաղէմ, 1679ին, Ս. Յակոբայ վանքին մէջ: Տաղարանիս ընդարձակ նկարագիրը ասկէ առաջ դրած ըլլալով այլուր (Տես մեր Հայկալի Ձեռագրեց Յուցակը Ա. հար. էջը 382—88), աւելորդ պիտի ըլլար զայն անգամ մըն ալ հոս կրկնել. միայն բանասէր-

ներու ուշադրութեան կը յանձնենք ձօնկ օտար բառը. մեր կտրծիքով բառս կը նըշանակէ «աշուղական տաղարան»:

Տէր Յովհաննէս քչիլ. գրչական երկրորդ գործն է, ժամանակի կարգով Նարեկ Տէր որ 1299 թիւի տակ կը մնայ երուսաղէմի Ձեռագրաց Մատենադարանը և որուն նըկարագրաց սիրայօթար կերպով պատրաստեց և մեզի տրամադրեց Գիր. Մ. Նշանեան Արքեպիսկոպոս:

Ձեռագիրս ունի 348 քուղբ.— Մեծուքիւն 16,4×10,8 սեղմ.— Գրութիւն միասին 10,2×7.— Տողք 21.— Թերք ԻԹ=29. Խւրաքանչիւրը 12 թուղթ.— Նիւթ՝ թուղթ, ողորկեալ և գեղնագոյն.— Կազմ՝ փայտեայ կաշեպատ.— Պահպանակ՝ թղթային, սկիզբն ու վերջը երկերկու դատարկ թուղթեր.— Հանգամանք՝ լաւ.— Զարգացիր՝ կարմիր ծաղկագիր, գլխագիր և նոսրերգիր.— Կիսալսոսման՝ թղ. 3ա, 87ա, 133ա և Լուսանցազարդ՝ կարմիր.— Դասարկ քուղբ՝ 1ա, 2բ մեծ մասամբ, 86 մեծ մասամբ և 347-48.— Ժամանակ՝ 1631Ը (=1679).— Գրիչ և Տէր՝ Ղալէմքեար Յովհաննէս քահանայ Հալէպցի.— Տեղի՝ երուսաղէմ.— Յիւստակագրութիւն՝ թղ. 282բ և 289ա:—

Մատենան է Նարեկ՝ որ կը պարունակէ՝ Ա.— 1բ-282բ, Նարեկ, սովորական կարգաւ և յիշատակարանաւ մատենին եւ Լամբրոնացւոյ անուամբ վարուց պատմութեամբ:

Բ.— Թղ. 284ա-346բ, Աղօթներ,

1.— Թղ. 284ա «Հանգիստ երանելւոյն Յովհաննու Աւետարանչի»:

2.— Թղ. 291ա, «Աղօթք Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին: Աղաչեմ զքեզ փրկիչ աշխարհի»:

3.— Թղ. 291բ, «Աղօթք Փոկասու հայրապետին: Յիսուս միածին որդի Աստուծոյ, Տէր, որոյ սուրբ է անունդ» եայլն:

4.— Թղ. 293ա, «Աղօթք Մովսէսի Քերթողի ասացեալ: Աղաչեմ զքեզ, Տէր, թող ինձ զմեզս իմ, որպէս կամիմ» եայլն:

5.— Թղ. 294բ, «Աղօթք Անաստասայ քահանային ասացեալ: Տէր մի սրտառութեամբ քով յանդիմաներ զիս» եայլն:

6.— ա) Թղ. 302բ, «Ի խորոց սրտէ խօսք ընդ Աստուծոյ: Մաղթանք զղջման գրեալ Սարգիս հոգեւոր վարդապետն ի խնն

գրոյ վար. Գրիգորի, ասացեալ մատենան ողբերգութեան և աղօթից, ի սուրբ քաղաքն երուսաղէմ: Յոյս իմ և ապուէն իմ, ակնկալութիւն իմ և մխթարութիւն իմ» եայլն:

բ) Թղ. 312ա, «Նորին Սարգսի ի Հայր Աստուած: Ազնեա ինձ Տէր Յիսուս Քրիստոս: Ամենակալ, անարատ, անսկիզբն, անհասանելի» եայլն:

գ) Թղ. 316բ, «Նորին ի խորոց սրտէ առ Որդի: Տէր և փրկիչ Յիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ և բան Հաւր, էակից Հաւր ի գոյացուցանել զարարածս» եայլն:

դ) Թղ. 324ա, «Յաւուք ի Հոգին սուրբ: Աղբիւր կենաց եւ անմահութեան Հոգիդ սուրբ, էակից Հաւր և փառակից Որդւոյս» եայլն:

ե) Թղ. 326բ, «Նորին Սարգսի մաղթանք յաւուր Մեծի Հինգաթիւ: Մեծ են գործք քո Տէր, և սքանչելի են խորհուրդք քո և միջ բաւական է» եայլն:

զ) Թղ. 330ա, «Նորին մաղթանք բան յաւուր Մեծի Ուրաքաթիւն չարարանաց Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Մեծ է ինձ այսաւր քան զամենայն աւուրս իմ» եայլն:

7.— ա) Թղ. 334բ, «Քենիկ վարդապետի ասացեալ բանք աղերսանաց ի նոյն գրոց: Աղաչեմ զքեզ փրկիչ աշխարհի Քրիստոս, հայեա յիս և ողորմեայ ինձ» եայլն:

բ) Թղ. 337ա, «Ի նոյն գրոց: Անկընդեկն աստուածութիւնն, համագոյ իսկուծութիւնն» եայլն:

Յիւստակագրութիւն — Թղ. 282բ, հաւանաբար նախագաղափարին. «Փառք... Որոյ շնորհիւ աւարտեցաւ ողբերգական մատենան աստուածային, զոր ի Հոգւոյն սրբոյ շարժեալ գրեաց սքանչելին ի պարսպունտիկոսաց, հակադէն եւ արթունն եւ սուրբն Գրիգոր բարեփառ վարդապետն մեր Նարեկացի, ի խնդրոյ միանձնաց եղբարց: Որ ցանկացաւք եղեալ Բաճմալայ աստուածամերձ, Աբրահամ անուն կոչեցեալ, տիաւք մանկագոյն բայց իմաստութեամբ զարդաբեալ: Նոտ գրել զսայ մեղսաներկ և աղկաղկ անձին Սեփանոս փցնագրի, որ տեսի զանհամար զաղեղ անաւրէնութեանց և անտիգ, զորոս սա թուէ՝ առ իս բազմապատկաբար կատարեալ, այլ և անդարձ ի նոյնն, և առ ստացաւք սորա յԱբրահամ Բաճմալայ մաս

նաւոր երեւեայ, Եւ եղաք զսա յիշատակ՝ մեզ հրատարակիչ, դարովիչ և կառավարիչ ի կենդանութեան մերում: Եւ զկեն մահուան մերոյ, որչափ մնացէ՞ սա կամաւք Տեառն ի ձեռս այլոց, պարտաւելով զխայտառակութեան արժանիս միայն զգրչակս, զի թերևս և ողորջանացն որ աստ՝ լուիցէ վասն մեր Տէր մեր:

Արդ, աղաչեմ զգաստ մաքրապարիցզ, յիշել ի պատկանաւոր աղաւթս ձեր զյիշատակեալքս ի սմա զԱբրահամ աստուածաբեալ քահանայ Մեթեմի և զձնողն իւր՝ զԱբրալուն զհայրն և զԱսանմիւի մայրն և զեղբայրն իւր զԳիուրդամին և զերիցակին Բամբիւն իւր, և զկենդանիս և զգորիցեալսն առ Քրիստոս, զի թերևս աղաւթիւք և յիշմամբ ձերով ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած, զի սովոր է ալովք՝ այլոց ողորմութիւն առնել, և ձեզ յիշողացդ և յիշեցեցեցոս ողորմեսցի նոյն Տէրն:

Եւ զպատճառաւ մեղքս, զորդիս առնաւէնութեան՝ զգրող սորա զԱսեփանոս սուտանուն քահանայն և զիման մի մոռանայք յիշել և զՈհաննէս քահանայն և զորդեակն իմ որ ոսկովք զարդարեաց ծաղկելով՝ յիշեցէ ի Տէր:

Արդ՝ յամի թուաբերութեան Հայոց ՊՄ (= 1401) աւարտեցաւ մատենան, յաշխարհս Կազարիոյ, յաստուածապաշտօնացի Կաթա, առ ոսոս ամէնօրհնեալ սուրբ Աստուածմեծին:

Թշ. 289ա, բուն գրչէն. «Փառք... Որ կարողութեամբ Աստուծոյ ցանկացաւ իզայ այս սուրբ գրքին, որ կոչի Նարեկ, և աղաւթիւք և շնորհիւ սորին սկսայ եւ աւարտեցի ի լաւ և ընտիր աւրիկանէ, ես մեղաւոր ձեռնաբար Հայկացի Ղայաւմեար Ովանէս քահանայն, որ առնամբ եմ և գործովս մեղօք ի իւր, ի սուրբ քաղաքն Սրաւսաղեմ, ի զուռն Սուրբ Ակոբայ Հայոց վանքն. ընդ հովանեաւ լուսարուիս Սուրբ Գեորգեմանին և այլ անաւորինականացն եւ և Սրբոյ Գլխաղիին: Ի հայրապետութեան տանն Հայոց Նիդաղար կաթողիկոսին և ի թուականութեանս մերոյ ՌձԻԸ (1679) ամին, ի Դեկտեմբեր ամսոյ ԺԸ. օրն չորեքշաբթի, եղև աւարտուիմ գրոյս ի վայելուիմ մեղաւոր Ովանէս քահանային որ բազում մեղաւք իլի եմ, որոյ ոչ եմ չեղեալ արժանի յիշման վասն չար գործոյն իմոյ, որ

բազում փափագանօք գրեցի զայս սուրբ գրքս վասն անձին իմոյ՝ որչափ որ կենդանի եմ, և յետ վախճանելոյն իմոյ կացցէ և մնացէ անջինջ յիշատակ սուրբ գրքս ի սուրբ քաղաքն Սրաւսաղեմ ի զուռն Սուրբ Յակոբայ վասն մեղաւորիս հոգւոյն և երկացկնոջս Ավասաթն և հօրս Իմիգալիին եւ մօրս մահտեսի Կուլիսասնին և քւերս մահեսի Մարիամին, որոյ յիշատակն աւրինու թեամբ եղիցի, ամէն:

Դարձեալ Աստուած ողորմի ասացէք մեր վարպետին Տէր Աստուածասուր քահանային, որ մականուամբ Աւագակ կոչի, որ բազում աշխատութիւն ունի ի վերայ անաւորմանի, զոր երկնաւոր վարդապետն իւրեան վարձահատոյց լիցի, ամէն:

Յովհաննէս Ղալաձքեարի գրչական Յրդ գործն է Աստուածաւունջ մը, Նոր Կտակարանի մատերով, գրուած 1685ին, Նոյնպէս յերուսաղէմ և որ 2151 թիւի տակ կը նայ Ս. Յակոբեանց վանքի Մատենադարանը: Թէ՛ այս և թէ յաջորդ ձեռագրին նկարագրեր Նոյնպէս պատրաստեց Գեոր. Մ. Նշանեան Արքեպիսկոպոս:

Ձեռագրիս ունի 236 քուրք. — Մեծութիւն 19,5 × 13 սնդմ. — Գրութիւն՝ միասին, 13,6 × 8,1. — Տող՝ մինչև Թշ. 96ր՝ 23, Մնացեալները՝ 22. — Թերք՝ Ի = 20, Իւրաքանչիւրը 12 թուրք (ԺԺ և Ի՝ 10 թուրք). — Նիւթ՝ թուրք, միջակ հաստութեամբ, կարծր և դեղնագոյն. — Կազմ՝ տախտակեայ, դեղնագոյն կաշիով պատած զարդարուն. — Պահպանակ՝ սկիզբը 4 և վերջը 2 դատարկ թուրք. — Հանգամանք՝ լաւ պահուած. — Իրի՝ նոր գիր. — Ձարձագիր՝ Դիրքերու և Ընթերցումներու առարկին տառերը զարդարիկ կարմիրով և մանիշակով. գլխագրերը կարմիր երկաթագիր. — Խորագիր՝ Կարմիր նոր գիր. — Ժամանակ՝ ՌձԼԴ (= 1685). — Գրիչ՝ և Տէր՝ Յովհաննէս քահանայ (այսպէս եղիսկոպոս) Ղալաձքեար Զաւարպիցի. — Ցեղի՝ Ծրուսաղէմ:

Հաղպ

ԱՐՏԱԻԱԶԳՐԱՐԳԵԳՍԿՈՎՈՍ
(Շարառակիւ)

ԲԱՆԵՍԻՐԱԿԱՆ

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր Ք Ն Ն Ա Ր Թ Ե Ա Ն

Պ. ԱՐԵԱԿ ՍԱՖՐԱՍՏԵԱՆԻ

«ՀԱՅՈՑ ՀԱՊԳՈՅՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԼԵՃՈՒՆ ԸՍՏ ՍԵՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ»

ԳՐԱԾԻՆ

(Շար. Յակար Թիւն)

Հոս նորէն Պ. Սաֆրաստեան ընդհանուր կերպով կը խօսի Հնդկէն զբաւոր աշխարհներու արժեքի եւ անոնց ընծայուած վարկաբանութիւն կարեւորութեան վրայ (էջ 146-151) առանց հայագիտութեան հետ առնչութիւն ունեցող տող մը ունենալու, բացի սա միակ կէտէն՝ որ Պ. Սաֆրաստեան կ'ըսէ թէ Հնդդոգոտտի այն յերկրանքը թէ Հայերը սերած են Վոլուգիայի գաղթականներէն, ինչն ըստ ինքեան բաւական պիտի ըլլար չափաւոր Հնդկէն պատմահար արժէքը (էջ 150), որ անգամ մըն ալ քննութեան կ'ենթարկէ, զայն համեմատութեան դիմելով զգրծել ժամանակակից, բայց շատ աւելի արժանահաւատ Հնդկէն հայրենասէր Քոնենփոնին եւ Հնդկէն պատմիչն ու զինուորական, Թուկիստիստիս հետ, նայնպէս ժամանակակից թէ՛ Հնդդոգոտտին եւ թէ՛ Քոնենփոնին։ Դիտելի է որ Քոնենփոնի եւ Հնդդոգոտտի միջև տարբոր անհամաձայնութիւնը Հայաստանի առընչութեամբ է, իսկ Թուկիստիսի եւ Հնդդոգոտտի իրար հերքող տեղերը ո՛չ մէկ կապ ունին Հայաստանի հետ, հետեւաբար այս մասին Պ. Սաֆրաստեանի բոլոր փաստարկութիւնները, որոնք բաւական տեղ զբաւած են (էջ 151-155), պէտք է որ Ա. Սասին առաջին հաստատութիւն մէջ տեղ ունենային, ինչպէս հոս տեղ պէտք է որ ունենար Հնդդոգոտտի Վերնոսի եւ Փիւնիկեցիների մասին (էջ 155), Վոլոգիի եւ Կրեսոսի եմթարքիւ նշանաւոր խօսակցութեան (էջ 156) եւ Վերաք կայսրութիւնը (էջ 156), այլ կարգ մը մասնաւոր հարցերու մասին (էջ 157-158) տուած տեղեկութիւններու հերքումը, եւ մասնաւորապէս Ջուսի ծագման մասին Պ. Սաֆրաստեանի բաւական երկար տեսութիւնները (էջ 159-161) — բոլորովին միջանկալ եւ գրեթէ ոչ մէկ աւելցութիւն ունեցող գործին հետ — բայց այս չեղումներն եւ յորդումները պէտք է ներելի նկատուին Պ. Սաֆրաստեանի, որ կը յայտնէ թէ Եստրինիով հետախուզած եւ պրպտած է Վերնոսի եւ Նոր աղիւրներ, ընդհանուր եւ մասնագիտական հնդկականութիւններ, յասնա շարաքներով եւ ամսներով, մշտած եւ համարած է Հնդդոգոտտի զգրծները, զրացի երկիրներու մասին, ստուգելու համար թէ ի՞նչ պատմաւաւ նա եղած է այնչափ ժյատ եւ անարդար առ իր ժամանակի լայնաւաւ, ուժեղ եւ բարգաւաճ Հայաստանը (էջ 161)։

Այսպէս երկար թափառումներէ յետոյ՝ Պ. Սաֆրաստեան կը մտնէ բուն իր ներքին մէջ,

հաւաքելով Հնդդոգոտտի ինք զգրծերէն, Հայաստանը կամ Հայ բառը յիշող հատուածները, որոնք ընդամենը վեց հատ են (տես էջ 162-165), «բացի մէկէն միւսներն պատահաբար՝ զրացի երկիրների առնչութեամբ եւ քացի մէկէն, քոյրն ալ սուտ եւ սխալ, եւ խորապէս կը զարմանայ որ Հնդդոգոտտի պէս մի ճարտարաբօս, լեզուանի, հնքեաքներն պատմել սիրող մի մարդ» . . . որ կը յաւանդէ թէ պարսկական, արքայական պողոտայով ճամբորդած է միջին Սուսա. հազի թէ Կալի լիւթի եւ չի գիտնար հայերի մասին (էջ 166)։ Եւ որովհետեւ կը խորհի թէ պիտի ըլլան առարկողներ թէ քոյց ի՞նչ իրաւունքով սպասել որ Հնդդոտտը պարտը գրծ նաեւ Հայաստանի մասին, մի հայրենասէր Հնդկէն, որու ընդունալը քանդուած եւ զրուած էր Պարսիկներէ, ամենէն առաջ պարտը պիտի համարէր «անապշի կամ անբարկացել» իր մայր հայրենիքին սպառնացող Պարսկաստանի եւ Վերաքաստանի՝ Հայաստանի անոր համար չէր ներկայացներ թեւէ գործնական շահեկանութիւն (էջ 166), կը յարէ թէ անկասկած շատ քանաւոր է մի այսպիսի առարկութիւն, մանաւոր անոնց կողմէն որոնք չուէին պատմական լայն ու անկախ հայնացքներ ազգերի ամման եւ Յայուն պայհովութեան հոգեբանական ազգակների մասին (էջ 166-167)։

Եւ Պ. Սաֆրաստեան ազգերի ամման եւ Յայուն ապահովութեան (?) հոգեբանական ազգակների մասին Վատմական լայն ու անկախ հայնացքներն չունեցող անները համոզելու համար կ'ըսէ թէ Հնդդոտտի այս ներկայացնել փաստական հնդդոտտ լիովին ընծած եմ սնարգրական պատմութեան եւ կրթականութեան յատկացուած գլուխների մէջ (էջ 167), որուն համար պէտք է համեմատաբարութեամբ սպասել, քանի որ Պ. Սաֆրաստեան կը նախադաշնէ Հնդդոտտի պատմագրական հասկացողութիւնը ընդգծել մի միայն մի այլ պատմագրի վկայութեամբ (էջ 167) որ է Քոնենփոնի։ Ուստի կը ներկայացնէ համառօտաւ Քոնենփոնի կեանքը (էջ 167-168), ժամանակը (էջ 169) եւ ճանաչել բերուցին պարագաները եւ Հայաստանի մասին իր տեսութիւնները (էջ 170-172), եւ կ'երգապէս թէ «տող առ տող քննելով Քոնենփոնի ուղեգրութիւնը, անհրաժեշտ է չնկատել այն խոր տպաւորութիւնը զոր Յոյներ ընդհանրապէս կըրտծ են տեսնելով Հայաստանի բարբոսութիւնն ու ժողովրդի սրտաքայ վերաբերմունքը, Յոյները պիտի

դադարեին մտրդվային լինելէ եթէ անոնք իրենց մտրին մէջ չընէին մի բաղդատութիւն Հայաստանի մէջ իրենց տեսածները եւ իրենց մայր-հայրենիքին մէջ տիրող անդադու մտրդաբային պատեպաղմեբի եւ ուրեմն ընդհանուր թշուառութեան եւ աղքատութեան հետ» (էջ 172):

9. Սափարաստեան Գեօնգիորի որդւո յտեղերուն զրաջ հիմնադրան (տե՛ս էջ 173) իր հաստատե թէ իրտաւան-Սուէն մինչև Խաղդեսցա լնաները և Կի- լիկիյո սահմաններէն մինչև Կասպից ծովը ըս- յատաւան էր Ի. զարուսն. Ե. Բ., և ջրովհետև. Գուն- անան-Սուէնէն հարաւ Գոննեմունն բնակուած ցոյց իտաւայ Կորդուսայիներէն, Գ. Սափարաստեան իր հարցնէ. «ճաշայ ո՞ր մնային շաբաթական կայսրու- Թիւնըն եւ Հերոդոտոսի ներկայացուցած ամենամիայ Մարբորան (էջ 173)»

Ինչպես արդեն տեսնուեցաւ, Պ. Սաֆրաստեանի միտքին մէջ տանող զոգափառ մըն է՝ Վառլան կայսրութեանն առաջադէր, որուն ջանքովն ի նշանաւ կարեւոր փաստ մը զոգած ըլլալ էր կարճէ ֆաշիստներն մէջ, ինչ որ երևութապէս արդարեւ ճիշդ էր թուի, թէեւ ալ բոլորովին անաւարկէն կերպով։

9. Սափրատեան յետոյ ձեռք կ'առնէ ասոր առջնակից տեղը կէտ մը: Կ'ընէ Թէ Վարսեմ վրշտասպի կազմակերպութենէն ի վրէ (522-486 Ն. Գ.) Հայաստան ներկայադրուէ ի որպէս տարօրակա մ.Գ. ստորադասութեան մէկ մասը, այսինքն պարզ ճարկուտու մի գտաւ. Կ'սկսիմենան Թազուորեն (էջ 173) և Քսենոփանի վկայութիւնը համաձայն իր պատմեր այս տեսութեան սա ասորկութեան Թէ Վերաշարի Բ. կ'ալքին որտեքմ թշնամիներէ էին ապրատուն Կիւրոսի սխալման եւ իր ղէմ պատերազմով 10,000 յոյները, անոնք հայաժողովան եւ սպաննուեցան այն ամէն վայրերի մէջ, ուր կը տուրէր պարտիկ իշխանութիւնը մտք ազդեցութիւնը: Եթէ ոեւէ կերպով կամ աստիճանով Հայաստան ունենար քաղաքակաւ կարիւռ Պարսկաստանն եւ վերջինս ոեւէ քաղաքակաւ կշիռ հայկական իշխանութեան մօտ, ամենարին եւ ու Բօտան-Սուրի ավին կանգնած Հայոց հեծեյազորքն եւ հետեւակազորքը Թոյլատրէր յոյներն ուտրեն ի Հայաստան: Ընդհալուակէ, սարսափաբար եւ պարտուած յոյներն Հայաստան աշխարհի մէջ ամենուրեք գտան զրկարաք ճղուտեւելու Թուրք, ինչպէս կը վկայէ Քսենոփան. յոյներն Տրպատիւնի նահապետը յոյների հետ կերթեց մի դաշինք անոնց օգնելու ամէն կերպով՝ պայմանաւ որ իրենց անցած զիւղերէն տուներ չգրգհանա- (էջ 174):

Այս տեսութիւնն ալ թէ՛ Է Կամողիչ Բազայն
վերջնական չի կրնար ըլլալ, վասնզի պարտիկ
Դատարաններու գրեթէ անկախ վերնապետներու
չափ ցործելու ազատութիւնը պատմական իրա-
դութիւնն ըլնէ թէ որ այս չկողմ ժամանակի մէջ ա-
նկի յետուած կրնայ ըլլալ:

9. Սափրատեան հոս ընախընթաց էջերի ընդհանրական մէջբերումներէն եւ անոնց ամփոփ համեմատական ընկերթնէն՝ տեղիւ բանաւոր առաջադրութիւններ: Կը հանէ (էջ 175):

Ս. ՀՆԵՐՈՂՈՒՄՆԵՐ ԵՆ ԱԼԵՅԻ ԿԱՄ ԱՎԱԿԱՍ ԱՆՈՐ

Հետեւեալ Ստեփ. Բիւզանդացի, Դիոտոր Սիկիլիացի եւ արաբոր հնչիլական խումբը, ապա Սուրբաբեկ եւ անէլ ներշնչողները, տարբեր զրգաւթամաճառներով եւ զանազան ժնեւրով չեն խնայած ոսէէ քիզ յայտարարք մէջ տարածելու այն կարծիքը որ Հայր «Փռւելգիտիքի գարծիկաններն» էին եւ կոտ տքրած Թեապիղիքէն Հատսինն միացող մի ինչ որ Արմենիտս» (էջ 175):

Եւ իբր հերքում այս կարծիքին՝ Գ. Սամբ-
րատսեան կ'ընէ թէ Եսմենեմնոյ ... երրորդ չննս-
դիզեցաւ մի հայտ որ կարծեաք զոն թ մ քանի բառ
յուսարէն իտեսնալ (175)։ Տկար փառաւ մը, քանի որ
Փռնիզիացիք յունահասա չէին, նոյնպէս անտէրէ
է հարցնել թէ Գոնենեմնոնէ քանի թ հարիւր տա-
րիներ որ առաջ եկող Աքմէնեմնեան սերունդէն չէ՞ր
մնացած մէկը որ Գոնենեմնոնի յիշեցնելը թէ իր նախ-
նորը եկած էին Քաթիզիայէն կամ Իտեսաղիայէն։
Այս ալ շատ զգուշոր փառաւ մը, թե, և առնոց
մըյա հիմնաւած կարելի չէ բռնլ թէ այնչափ որ-
սառաղէ է ամբողջ յիբրիտաբեր, որ մի քան աւելի
չի արժողը, (էջ 175)։ Նոյնպէս բաւ մ է լաւագէցեա
իբր փառաւ առ մասածմութիւնը թէ շերդողառաւ
ժամանակ երբ այլեւս չկային Սորաակն եւ Բա-
բելական կայսրութիւններն, . . . ինչո՞ւ այսչափ
երկար կը գրէ անոնցմէ իւրաքանչիւրի մասին, իսկ
Խաղիլ միւս կայսրութեան մասին ոչ մի բառ։ (էջ
176), մասնաւոր ոչ որ կ'ընալ Երայիկացիներ
Նորոտոս ընագիրին ամբողջպէս մեղէր հասած ըւ-
լալը, կապած՝ որ կը կարճէ արդէն Գ. Սամբ-
րատսեանի երկուորդ առաջադարձութիւնը։

Բ. Արքիեօ՛ր Հերոդոտոս եւ ուրիշ հին հնդկէն գրոյցաբանները իրապէս գրած են այս յիմարութիւններն, թէ այժ յետպալոյ դարերն մէջ անոնց բռնագործներն ձեռնարկած են դիտաւորաբար ձեռնաձուճութեանց եւ խարդաւանքի: Արքիեօ՛ր մեզ հասած հին հնդկնական գրչագրիներն անաղարտ պահպանուած են, ինչպէ՛ս որ անոնք էլան բուն հնդկնականներն ժողով, թէ այժ անոնք կրճատուած, կորստուած, չարափոխուած են զանազան ժամանակների մէջ՝ ամսինեւ ննջց թաղարկաւ դրդապատճառն: (Էջ 176-177)

Համադարձանց բարդ ու խորունկ հարցը (էջ 177)
 որոնք կը մտնեն զո՞ւ Սաֆարապետան, սկզբնով իբր
 ընկնու կրակն շերտերով հարկն, որուն ձեռագրերն են
 նազդիբը՝ Բրիտանիոյ առաջ՝ Է. զարթնի գրուածն է
 (էջ 177), ինչ ըր շատ կարեւոր նկատուած թվին
 մըն է, Կ. Կիստա մը թէ ապանովաբար խանդա-
 ռումներ պատահած են, որոնց առաջը բերած են
 հակառակութիւններ (էջ 178-179)։

«Արեւմուտքի մեծ գիտնականներ վերջին մէկ-
ուկէս դարու ընթացքին կատարած մէկ քիթիսդ քիթի
աշխատանք — բառին իսկական առումով — տող
առ տող եւ քառ առ քառ ուսումնասիրելու այդ թը-
նագիրն, մասնաշնչելու մոթ կէտերն եւ քննադա-
կան խոնարհումներն, առաջարկելու քառագիտա-
կան եւ քերականական սրբազանֆիլոսոֆներ — մէկ
խօսքով՝ գիտական մեկնմանֆիլոսոֆներով վերականգնե-
լու քննադարձի ոճն ու իմաստը, հնարաւորութեան
չափով» (179)։ Բայց զբաղաբառաբար անհնչ չափա-
զգրգռութեան առական մասնաւոր կերպով Արեւ-

մուտքը եղած է (180) և Արևելքը որով չափով անտեսուած է (180), և ատիկա պէտք էր գատարուէր արևմտեան Ասիայով շահագրգռողներու հազմէ, ինչպէս իրաւամբ էր՝ Պ. Սաֆարատեան, որ այս աշխատանքին մի ամփոփ փորձը կը կատարէ, մեկնել փորձելով շերտողութիւնը եւ Գաննէ-Ֆորս պատմութեան միջոցով շայտտանի վերաբերմամբ գտնուած անտեսութիւնները (180), և հոս առջ մի պատմաւ, առանց դժբախտաբար ի վիճակի լինելու ամբողջով զայն ունէ գրաւոր վերկայութեամբ (180), և կը կարծէ թէ այսուչք քննելիք կողմանի ապացոյցներն կը թուին լինել անելի քան պերճախօս (180), անշուշտ իր յայտարարութեամբ կանգնելով մեր պատմութեան գիտական ուսումնասիրութեան շէմին (180):

Սաֆարատեան հոս կը ներկայացնէ Սասանեաններու շէմը վրայ տեսութիւններ (180-188) և այդ շէմին մէջ շայ եկեղեցւոյ ինքնաբերականութեան ձգտումներուն վրայ կարծիքներ, որոնք համաձայն են մասամբ Լ. Ակիեանի (տե՛ս Երեմի ԽԱՆԱՎԱՆՔԱՐԱՅԻՆ), Տաշեանի, Գարգաշեանի և շատ մը աւելիներու տեսութեանց: Միայն շայկական ինքնաբերական այն ունիւր քայլերի հանգիստ Բիւզանդականութեան փոխադարձաբար առած քայլերուն մասին իր տեսութիւնները նոր են և կրնանք ըսել չափազանց յանդուգն: Պ. Սաֆարատեան կ'ընէ թէ Յունները Երեմի նպատակին հասնելու համար կը թուին դիմած լինել աւելի ըզգայ՝ թայց աւելի գտնանաւոր միջոցներին (էջ 187) և կը խորհի թէ այնչէն աւելի պիտի կարենայ յղապատել այս նպատակին՝ քան Հերոդոտոսի կամ Ստրաբոնի հեղինակութեան միջոցաւ շայ ազգը ներկայացնել իր Բաբելոնացի գաղթական կամ Բաբելոնացի (էջ 187):

Եւ ի՞նչ ապացոյց էր՝ թէ այսպիսի մտաւորական թափանցումի քաղաքականութիւնը ունի հին անցանք երբ Մակեդոնացի քաղաքակրթողներն և Հռոմի բրոնզեանները Արևմտեան Ասիայ վայրերուն հոս առջին նոր անտեսներ, ինչպէս Սարատեան կ'ընէ կը հաստատէ (էջ 187-8): Պ. Սաֆարատեան փոքր պատերազմի (820-891) կը վերադառնէ ինչ զրկազրկութեան խեղճութիւնները, կ'ընտելւի կ'ընտելի իր մի քանի նպատակութիւններուն վրայ (էջ 188-9), որոնք սակայն երբեք որ չկը պարզ մեղի մտածել չեն տար թէ անիկա գործադրած ըլլալ վրայնազան կ'են չեղան զատական գրականութեան մնացորդներուն մէջ Պ. Սաֆարատեանի ենթադրած փոփոխութիւնները, Բաւական անընթացելի է որ թ. դարը մի եկեղեցական քրիստոսէ Ե. դար առաջինն շայտտանի համար Հերոդոտոսի նկարագրած հոյուսութիւնը և մեծութիւնը իր նպատակներուն անհամապատասխան գտնելով կատարէր մեծաշուշտութիւններ Հերոդոտոսի նկարագրին մէջ և շայ կայսերական իշխող տեղիքներն փոխել Մարական կայսերական, կամ պարզապէս ամէն ինչ բառ փոխելին մտադր (էջ 189) և մտածել թէ ասիկա ոչ զոտար պիտի լինէր փոփոխի համալսարանի համար եւ ոչ ալ ունէ խղճաբարութեան առիթ (էջ 189):

Ըստ ինքեան ասիկա գիտ մըն է (*), սակայն նուազ համոզիչ, սա պատահաւոր առաւելագէտ որ հնազանք մեծագործները, որոնք Ժ. դարէն են, զար մը առաջ եթէ փոփոխուած ըլլային, անկէ առաջ հոսած մեծագործներն անհաշիւութիւնները մեղի հասած պիտի ըլլային տարբեր խումբաբարութեամբ, մինչ Պ. Արշակ Սաֆարատեան, որ խորապէս ուսումնասիրած ըլլալ կը թուի չեղողութեամբ, երբեք մեծագործական տարբերութիւններու խօսքը չ'ընէր: Հետեւաբար եթէ Հերոդոտոսի ընկալիչը սրբաբարութեան է այդքան անիրող-հօրէն, ատիկա աւելի կանուխ կատարուած կըրնայ ըլլալ և ոչ թէ փոփոխ Ժամանակը, այսինքն թ. դարուն:

Չմի ուրիշ առարկէ C. W. Nitzsch և Սէյսի ընտելութեան արդիւններուն և անոնց նշմարած մեծաշուշտութեան գէմ (189-190), որոնք փոփոխ Ժամանակ կատարուած ըլլալը երկարելի են: Ասով հանգիստ իրապէս արեւելագիտութեան տեսակէտով նշանակութեան արժանի խնդիրն սա է որ անկարգիւ հաստատներն մէջ ընտելութեան օտարկան են Մարի և Սիկիթացի, Հասկա երկուքն էլ շինծու ազգայններ: Ինչպէս ըստ սեպագրութեան ներքին և Բանիքներն սամանեայ մարզին մէջ տիրապետող ազգերն էին շայտտանի և Գովկասի բնիկ ժողովուրդները (էջ 190): Յետոյ հետաքրքրական է գիտնալ թէ փոքր, որ Հերոդոտոսը այսպէս մեծաշուշտութեան ենթադրած էր, ինչպէս խեղճաւոր է Գաննէ-Ֆորսին:

Պ. Արշակ Սաֆարատեան ինքն ալ կը խոստովանի ըստ երեւոյթին շատ յախուռն . . . առաջագործներն մը ըլլալը իր վարկածին և հիմնաւորելու համար երկու ընտանեական պարագաներ նկատի կ'առնէ:

Ա. Սպիւր գաւառի պարագան, որ Հերոդոտոսն էլ ինչպէս չորս հաստատներուն մէջ, աշխարհագրականօրէն անյարիւր և ըստ երեւոյթին անհաղթուած տեղիքներով (տե՛ս էջ 190):

Բ. Եթէ ինչպէս Պրոպերտ պարագայի 423 տողին առաջինի քանակը Արաքսի մոտին ընտելութիւնը (էջ 191-4) որ վերջին 100 տարուան մէջ իրենց կենտրոնը Հելլէն գրականութեան արմատական ուսումնասիրութեան նուիրող մասնագէտ մեծաշուշտներն կ'ընդունին թէ այլապէս (էջ 193), Եթէ ինչպէս երբեք պիտի չընէր Արաքսի վերաբերմամբ իրեն տարածուող միջին և Գովկաս, սակայն ոչ ոք անդադարած է որ Եգիպտոսին եւ Կորինթին ամենամեծ երկրի նշանակող իր անթիւ ամրոցներով և ուղիղի քանակներով էր Արեւմտեան, ինչ որ շատ օրոճարանական է (էջ 193):

Հետեւաբար կը խորհի Պ. Սաֆարատեան թէ զոտար պատմականութեան արդիւնքն չէ որ մեր պատմիչներն շատ հազարապէս քաջաւորութեամբ անիւն իշխած են հին Հելլէն գրականը, իսկ վերջիններին մտացածին տեղիքը՝ շայ ցեղի ծագման մասին մուտք անգամ գտած չէ մեր ազգային պատմ:

(*) Պատմ Յուն յանգիստ գաղափար մը յայտն է Եսէ Ե. Արտոս, նշանակող իր խելակի վարկածներով: Հետաքրքիրներ կրնան տեսնել ՀԱ. 1931, էջ 203-204, 2, Տաշեանի հիմնութեան և Ուրբախի յոյսաբարձքն մէջ:

մաքրութեան մէջ՝ մինչև անցեալ դարու վերջին քառորդը» (էջ 194)։

Այսպէս կը իշխէ թէ Մ. Խորենացի (նաև Թովմա Արծրունի) մէջ անգամ կը իշխեն Ներգոտոսը և մէկ անգամ Դիոտոր Սիկիլիացին (194), և կուտայ նոյնիսկ փաստեր թէ անիկա ինչպէս անուշ-դափի կը հերքէ զՆերգոտոսը (էջ 195), և ասիկա Պ. Սաֆրաստեան կը վերագրէ մեր պատմահօգ Գիտակցական անվտանգութեան» առ Նլլին և ուրիշ դասական աղբյուրներն (էջ 196)։ Եւ Խորենացիի այն տեղիքը, ուր կը խոստովանի աղբիւրներու չգործիւթիւնը, կը նկատէ պարկեշտ խոստովանութիւն (էջ 196)։ և կ'ըզգայանէ թէ մեր պատմահայրը գիտակց լինելով հանդերձ հեղինակի դարկութեան արժեքին ... արժեքն վերապահութեամբ եւ գիտակց ընտրողութեամբ հարկադրուցելու հիմնը յունական աղբիւրներին, անոնցմէ քաղելու այն ինչ որ կը պակասէր քառասունիկ աղբիւրների մէջ։ Սակայն այդ դիմումը յունական մատենագրութեան, ուեւ կերպով չեն ճնթարդեր որ նա ունէր ուեւ հաւատք անոնց փտահիլութեան վրայ (էջ 196)։

Պ. Արշակ Սաֆրաստեան հաս կը մտնէ հետաքրքրական մարդի մը մէջ՝ յայտարարելով որ Խորենացի բանցած լինելով Նուստողմէն եւ երկար ժամանակ ապրած լինելով Աղբրսանդիկա իբրեւ ուսանող Յոյն դարկութեան, ունցած ամէն առիթ ալ չէ անցնելու հին հելլենական մատենագրութիւնը Բացի Եւսեբէոսէն եւ յետ Դ. դարու այլ հելլենագիր հայրերէն, Խորենացին կը իշխէ զանազան յոյն հեղինակութիւններ՝ որոնց գրեթէ բոլորն ալ կը պատկանին Աղբրսանդիկան դպրոցին, մի դպրոց որ յայտ երեւած է եղակիորէն ընկալաւական վերաբերմունք առ ամէն ինչ հին հելլենական կամ միջնական» (էջ 196)։

Ըստ Պ. Սաֆրաստեանի Գիտակցական Խորենացին լիովին գիտակցի իր ժամանակը Հայոց մատակցական հրապարակ խոժոզ հելլենագրութեան հաղովութիւն, ստիպուած էր ցոյց տալ իր հելլենագիտութիւնը, յիշել Ներգոտոսն ու Լամբոսը, առանց տակայն ուեւ հաւատք ընծայելու անոնց հերոսային հեղինակութեան» (էջ 196)։

Այս գերազանց, հակահաս անոր որ այդ հարցերը Եւսեբի կը պատշաճին Խորենացու քանակական քննութեան» (էջ 199) կամ աւելի հեշտ՝ «աղբիւրներու քննութեան», և նոյնիսկ կը յարուցանեն Խորենացիի խմբագրութեան ժամանակի հարցը, — որուն մասին Պ. Սաֆրաստեան վերապահութեամբ չ'արտայայտուի — «այդ ունեցողով սերտ աղբրս Հայոց հին աւանդութեան հետ, անհրաժեշտ ապակա նկատի» կ'աւանդէ այս փորձի մէջ, և կը ներգայացնէ ըմբի միայն այն քանի յատկանիշական աղբիւրները զոյրս թողով Առիստ, Թահան անուն կոչեցնելով, Պորգի, Դուրի, Եւսապարս, Եւսաղիս, Հիւսպոլիս, Յովսեփոս, Ողիմպիոստոս, Պորգիլիս, Կարփիւր, Սիլամանդրոս, Փղետիոսն» և այլն (էջ 200) և կը Բասի Ակաբար, Արիւղիմոսի, Ափիւրկուի, Ապրոստարի, Հիւսպոլիս» և Ապրոստարի, Պողիմպոսի, Փղեգմիւրի, Պղեգմիւր, և Պղեգմիւր» (էջ 200-220) բաւական մանրամասն

և արժէքաւոր ու նոր ծանոթութիւններով, օգտակար լով օտար աղբիւրներէ և իր կողմէն կատարելով ինչ ինչ մերձեցումներ, որոնց մանրամասնութիւնները չեն ուզեր ներկայացնել, Խորենացիի աղբիւրներու քննութեան բազմակերպութեւ և բանասիրութեան այնքան նիւթ հայթաթող հարցին բաւիշխեալութեւ մէջ չ'իյնալու համար, մանաւանդ որ Պ. Սաֆրաստեան զանազան քննած է միայն Գիտակցիցի փատկոյն հայթաթելու համար թէ մեր պատմահայրը կատարած է գիտակցական ընտրողութիւն իր հետախուզութեանց մէջ, որ նա ունեցած է մտանդութիւն որոնելու ճշմարտութիւնը ոչ միայն քննադատիկ աղբիւրների այլ եւ քիզանդակաւ ուղղափառութեան հերթելիցոս նըկատած հելլենագիր հեղինակութիւնների մօտ։ Խորենացին ոչ թէ հելլենասէր էր, այլ կը սիրէր յոյն լեզուով քայց ոչ-հելլեններէ գրուած աղբիւրներն (էջ 220)։

Այս եղբայրացութիւններուն, որոնք հազիւ թէ համադրէ կրեանքը հոգի, դուրսէ կարելի չէ համաձայն ըլլալ, քանի որ, ինչպէս ըսի, Խորենացիի մասին թեր ու գէտ ըսուածներէն տակաւին կ'արեւի չէ եղած եղբայրացութիւնը ևս հանել և իր ժամանակին հարցը ունի իր անեղիտական լուծման համար ամենամեծ նշանակութիւն, բան մը որուն Պ. Սաֆրաստեան չէ ուզած մտնելու, հակահաս անոր որ անիկա ինչքէն կու գայ կը կանգնի մեր առջև, նոյնիսկ Պ. Սաֆրաստեանի տեսութիւններուն հետանալով, քանի որ Մ. Խորենացի Ալեքսանդրիոյ դպրոցին աշակերտ էր լալ և միևնոյն առեւ իր պատմութիւնը գրէ առած Փոտի հին Նլլին մատենագրութեան մէջ ձեռնածութիւնները կատարելին յետոյ, ինչ որ բազմաթիւ մէջ անկարելիութիւն մը կը դառնայ, և նշմարաբար ուսուցանալ Խորենացիին կը դարձնէ օտարաւ և խնդալիւրդ, քանի որ այդ պարագային Թ. զարէն առաջ դրուած չէ կրեար ըլլալ իր գործի, և այդ դարուն Ալեքսանդրիա շատեց կ'ըրեւած էր Բրիտանական այնպիսին համար իր լուսաւորութեան կեդրոն իր աւելցած նշանակութիւնը։

Բայց չեն ուզեր խորացնել հարցը այս ուղղութեամբ, և ոչ ալ նկատի առնել ուրիշ մանրամասնութիւններ, որոնք կրեան շատ հեռուները տանել մեզի, միայն միջանկեւայ այս փոքր ակնարկով կը բաւականանաւ։

Պ. Սաֆրաստեան յետոյ քաջատրելու համար թէ չ'իյնալ Հայոց պատմիչներէն ոչ մէկն անգամ չէ յիշած Ստրաբոնի անունը, որ, նախագի իր բոլոր ներգրութիւններին, կուտայ մի շարք դրական տեղեկութիւններ մեր եւ զոյցի ազգաց մասին» (էջ 220) կ'ըլէ թէ

Ա. Հայերը առանձնապէս իրենց ուշադրութեան կեդրոնացուցած էին Հատարական եւ մեկնողական հեղինակութեանց վրայ։

Բ. Յունաց հայածանքներու հետահանօք խորանք աւելին անոնցմէ և

Գ. Արեւելիս չ'աւանդէ նկատմամբ, ինչ որ Արեւելքի մէջ ընդհանուր է (էջ 220-224)։

Սակայն այս պատմաաւարանութիւնները ար-

գեօ՞ք միայն Ստրաբոնի պարագային կ'արժեքաւորուէին եւ անոնք նմանապէս պատճառներ չէին որ ուրիշ պատմագիրներ ալ անգտնուէին։ Այն եւս որոնք ուր մնաց իրենցացիի ընտրողութիւնը եւ արժանիքը։ Ազգային ընդգրկի արտայայտութիւնն էր այս թէ պատմագրական ձեռնհասութիւն։

Հոս առանց կապակցութեան Գ. Սաֆրաստեան, անշատ բանաբարկան յօդուած մը կ'աւելցնէ առաջին մասին մէջ (էջ 123-125)։ Սկիւթիոյ մասին իր յայտնած տեսնութիւններուն առընչակից, նոր երեք յատուկ անուններով զբաղելով։ Անոնք են՝ Գալակտոֆակը, Էրիպոմէնը եւ Աթիեանը(?) (Իլիական, XIII. տող 5-6), որ յայտնի չէ թէ ժողովուրդների անուններ, տեղանուններ թէ ոչ պարզապէս որոշ խումբի մարդկանց տրուած օրայական անվանումներ են (էջ 225)։

Գ. Սաֆրաստեան այս անուններու համար տրուած էին եւ նոր մեկնութիւնները կը ներկայացնէ (էջ 226-227), ամենքն ալ անշաղղ, լայն պարզ պատմաբանով որ Հայաստանն ու Կովկասը ուսումնասիրուած չեն ըստ արժանւոյն (էջ 227)։ Ըստ Գ. Սաֆրաստեանի՝ «այն անունները՝ երկուքը նպատակաւորաբար ակնարկութիւններ են Հայոց պատմական տեղանուններին կամ նախարարական մի ընտանիքի» (էջ 228), այսպէս կը մեկնէ։

Ա. Գալակտոֆակ անունը «կարճակէտ» նշանակութիւն ընծայելու համար բառակապակցութիւնը իմաստաւորուած է դարերի ընթացքին։ Ի՞նչ որ այ լինի անունն սկզբնաձեւը՝ Հոմերոսի մօտ այդ գուռը պէտք է լինի մեր Գաղղընը։

Բ. Աթիեմը, կը թուի համապատասխանել կա՛մ Ապոլլոնեանց գաւառին եւ կա՛մ Բալագիւ (Բիլագի) պատմական ամրոցին։ Իսկ ըստ Մտեփ. Բիւզանդացու՝ Աթեանք անուր յիշուած է Նարիշէ որպէս Գարեանք, միշտ մեր Գարիգեանք, Հայոց հնագոյն տանտիրութիւններէն մէկը» (էջ 228)։

Եւ Գ. Արալի Սաֆրաստեան ասոր ապացոյցը գտնել կը կարծէ Արգիշտի Ա.ի (785-760) մէկ արեւմտագրութեան մէջ, ուր յիշուած են բազմաթիւ անդանուններ որոնք մի առ մի ընծաւթեան կ'առնէ (էջ 229-235) եւ շատ մը արդի անուններու կը պատշաճեցնէ։ Դժբախտաբար գտնար է վճռական կերպով ըսել թէ որքան էրիշ են այդ պատշաճեցումները, որոնք իբր իրողութիւն ընդունելով հանդերձ՝ տակաւին մարդ պիտի վարանի Գ. Սաֆրաստեանի վերեւի երկու եղբայրութիւնները անվերապահ ընդունելու։

Մենք պիտի նախընտրէինք որ Գ. Սաֆրաստեան իբր փորձ մեկնաբանութեան եւ ոչ իբր ապացոյցի տեսնութեանց այս էջերը (էջ 228-236) բնաւ կցած չըլլար իր գործին, վասնոր անոնք, հակառակ երկար պրպտումներու եւ հիգերու նետանք ըլլալուն, եւ կարեւոր աշխատութիւն մը թերեւ, կը մնան վարկածային եւ պարզ մեկնադական հիգեր, որոնք ի վերջոյ վճռականապէս չէին առաջնորդք առաջնորդուած նպատակին, թէ եւ անոնք պարունակին արժէք ունեցող լուսաբանութիւններ, մասնաւորապէս տեղանուններու մասին, որոնքմէ յատկապէս ուշադրու է

Խալտի, Կասաղային այսօրուան Կարախն համապատասխանելը (էջ 230) եւ Խալտի՝ Գուլուսային Գողթնի վերածումը, Գուլուսա < Գուլուս < Գողթն մէկնաբանութիւններով (էջ 231), որոնք հաւանորէն կրնան տոկալ ընդհանրանութեան Այնպէս որ եւ պիտի վարանիմ եւ կը կարծեմ թէ շատեր, որոնք այդ էջերը պիտի կարգան, ինծի հետ պիտի վարանին լեւալը ու Աղդիստանեան տեպպարու։ թնանց եւ Հայոց մասնաւորական արդիւնների այս ամփոփ համադրութիւնը (էջ 236) ապացոյց մը նկատելու հնչեցական հնագոյն աւանդութեան Գալակտոֆակաց եւ Աթիեանց երկիրներ փոխանակ Սկիւթիոյ՝ Հայկազանց երկրին, զպատմագրապէս եւ աշխարհագրապէս սահմանիցի մի մարդի մէջ։ փնտռելու (էջ 236)։

3. Հայաստան եւ հին պարսկական անտրոպիքը կը գրաւէ գործին մէջ շատ համեստ տեղ մը, հազիւ 25 էջ (237-262) եւ եթէ նշոյնիակ ամբողջութեամբ անիկա գոյութիւն չունենար, ոչինչ պիտի կորսնցնէր գործը, վասնոր իրականին մէջ այս 25 էջերը Հայոց պատմութեան լուսաբանութեան ոչինչով կը նպաստեն։ Անոնք ընդհանուր տեղիւ հոսթիւններ են հին պարսկական գրաւոր աղբիւրներու վրայ եւ միայն անոնց կորուստը կը բացատրեն, իսկ պարսիկ կրօնական գիրքերու վրայ գրեւորածներ, իրանագիտութեան տեսակէտով կարեւոր, Հայկական տեսակէտով ոչ մէկ չաւանդանութիւն ցոյց կու տան, եւ ընդհակառակը կարծես տեղ տեղ կը միտեն հաստատուելու (ինչպէս էջ 250) թէ Հայ պատմագրութիւնն է, ինչպէս Դ. Փարպեցին եւ Եղիշէն է որ նպատակ մը կը քերէ իրանագիտութեան, անոր ինչ ինչ մասերը պարզելով։ Անշուշտ անժխտելի է թէ հայագիտութեան համար յոյժ կարեւոր եւ գրեթէ յորիշուածական մի տարր է իրանագիտութիւնը (էջ 257), սակայն այս նշմարութիւնը կարելի չէ եղած հաստատել։

Նոյնպէս չէ կրցած հաստատուել թէ իրանագիտութեան համար «մի կենսական եւ լուսաբանող նպատակ է խաղիագիտութիւնը» (էջ 257), եւ եթէ «աբեւմանեց գիտութիւնը ցարդ բոլորովին անդիտակ է այն հնարարութիւններին զորս կը ներկայացնէ խաղիագիտութիւնը» (էջ 257)։ Գ. Սաֆրաստեան չէ կրցած ցոյց տալ զրապէս թէ ան ինչ ինչ սխալ կը գործէ շրջել մեկնակէտ ունեցողով զրուստորապէս հին Հնդկէն աւանդութիւնը եւր զոնց կը զօտուգանալ կանգ առնել որոշ կէտերի վրայ, հետախուզելու համար պատմական լոյսեր միշտ հսկանք ուղղութեամբ (էջ 257), ըստ Սաֆրաստեանի՝ ճաղաքական կամ ազգային յետին միտքերով (էջ 258-261)։

Կրկին կը չեղտնք թէ աւելի իմաստուն բան մը պիտի ըլլար այս հատուածով լծանբարեոնէլ գործը, քանի որ անով՝ առաջնորդուած նպատակին զոյգն նպատակ էր ընծայուած չէ։

Ա. ԱԳՈՅԱՅԵԱՆ

(Մարտնախիւն)

ՆՕԹՔ ԵՒ ՆԻՇՔ

Խորունկ ցաւով կարդացինք Բազմավկայի Յունուար-ֆետրուար միացեալ թիւին մէջ, Հանգուցեալ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարքի մահուան նուիրուած յօդուածին կարգ մը անդէպ դատումները: Մեր սուգը թոյլ չտուաւ որ առաջին առիթով անդրադառնանք այդ անորակելի, որքան անընպատելի արտայայտութեան, Միթիթարեաններէն, փոխան միթիթարեակների:

Բազմավկայ, Հանգուցեալի նկատմամբ յարգանքի և գնահատանքի պատշաճ խօսքերէ վերջ, կը փոխէ յանկարծ իր մտածումներու ուղղութիւնը, ընելու համար իր անսղիկ պարտաւ մեծանուն պատրիարքի կրօնական ըմբռնումներուն, անոր մատուան դառն ու թարմ յիշատակին առջև: Այս չափով չի գոհանար սակայն Բազմավկայի խմբագրութիւնը, և կը մօտենայ նաև Դուբեան պատրիարքի և Բարգէն կաթողիկոսի, Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ ոգիի այդ արտայայտիչներուն, աճանք և ուր պարտաւանքէն բաժին հանելով: Ձեռք ուղիք այս առիթով դառնաբանական վրայաբանութեանց դուռ բանալ. այս գետնի վրայ Բազմավկայը մէկ եղանակով միայն տնի, զոր ամէն առիթով կ'երգէ:

Միայն ցաւով դիտել կուտանք, թէ դադաղի մը առջև իր այս ընթացքը գլխովին անարդար էր և աղեղ: Յետոյ ի՞նչ իրաւունքով, և յանուն ի՞նչ տոհմաշնորհ Բազմավկայ կշիռքի մէջ զննել կը փորձէ Դուբեան և Թորգոմ պատրիարքներու հաւատքը. անոնց թերահաւատութիւնը մասնանշող փաստեր ունի արդեօք. այլապէս իր անպատասխանատու և թունալից վերադրումները պատռելն բերեր իրենց վայելած վարկին: Ձեռք ուղիք ոտ դրաւտիքը ընել մեծանուն պատրիարքներու հաւատքին, Նախ առիկա փաստերու չի կարողիր, երկրորդ այդ կերպով կարեւորութիւն տաւած պիտի ըլլայինք Բազմավկայի անիրաւ վերագրումներուն: Յիսուսը փորձերու անոնց կեանքին ու գործը, և անոնց արժանիքներուն շուրջ չինուած համբաւը վեր կը մնայ ամէն գնահատանքէ, եթէ կամուար անհասկացողութեամբ մը զրանած չեն մարդիկ անշուշտ՝ իրենց միտքերը: Առաջին անգամ չէ որ Բազմավկայը հակոթիթին մէջ մաղ փնտնել կը ջնային: Այս անգամ իր յարձակողական ախրժոհակներու յաղուող տարու առիթը կը գտնէ Հանգուցեալ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարքի վերջին կտակը նկատուող այս տարուան ֆետրուարի խմբագրականին մէջ: Անգամ մը և ո, իր սովորութեան համաձայն, կը փորձէ պզտիկ շուրջ մէջ ձուկ որսալ. վրիթուտ սանձանտառի իր սլանքներ ուղղելով իր թէ Սիոնի մէջ Հայ Եկեղեցւոյ միասնականութեան և լայնխառնութեան մասին եղած թիւր դատումներուն: Բարբաբաբար ներքն լրիկած և Բազմավկայը, փասնելի չէ հասկցած, կամ աւելի ճիշդ չի տես

ած և հարցը իր խորքին մէջ: Մասնակի նախադասութեանց վրայ յարձակելով՝ իդուր փորձած է յազուրդ տալ իր տխուր ախրժոհակներուն: Սիոնի ակնարկուած խմբագրականը, հազիւ թէ դաւանաբանական է իր խորքին մէջ: Եղածը դաւանանքի և ազգութեան երկընդորանքին շուրջ մտածումներու շարք մըն է աւելի, պատասխանելու համար Պր. Ն. Ալրաբեանի և Պր. Ս. Վրացեանի, քան թէ ըստ ինքեան դաւանական բանաձևումի հարց մը:

Վերոյիշեալներուն ուղղակի պատասխան մը տալէ աւելի, տաւներորդ անգամ ըլլալով կ'ուզենք շնչտել մեր Եկեղեցւոյ դարաւոր և անխախտ ըմբռնումը Միասնականութեան մասին, Վիտիթին ի կարեւոր, ազատութիւն յերթալական, այս ըմբռնումով միայն կարելի է իրերու ալժմուր վիճակին մէջ մասնաւոր ապահովել մասնաւոր Եկեղեցիներու միջև քրտտունէական սէր և միտքիւն: Իսկ արտաքայն Հռոմիական Եկեղեցւոյ չիք փրկութիւն տարաւոր մեզ սկզբունքը, տակաւ կը հեռացնէ Նոյն ինքն լատին Եկեղեցիներ՝ քրիստոնեայ մեծ գաւազանէն. և հակառակ ինքն իրեն սեպականաւ ճշնդնարակած անունին, ան սկզած է դառնալ անհատական և պարփակել, չքսելու համար պարզեալ, կղպիւղով ապակեղ իր դադաբանքը բոլոր կարեկիթեանց: Այս իսկ պատճառաւ կրօնական լայնխառնութեանը Հայ Եկեղեցւոյ, հաւասար է իրեն համար բանապայտութեան և հազանդաւորութեան:

Հայոց Եկեղեցին, այսինքն ընդհ. Եկեղեցւոյ մեր մէջ կազմուած ճիւղը, միշտ պարծանքով յայտարարած, և գործով ցոյց տուած է թէ ինք աննորոգաբան չէ. և լընդունի որ եւէ ազգային կամ մասնաւոր Եկեղեցի, որքան ալ ծաւալուն, որ իրեն միայն սեպականէ ընդհ. Եկեղեցւոյ նկարագիրը, Հայոց Եկեղեցին, պարծալ կը չընտանք, կ'ընդունի որ իրական ընդհանրակառութիւնը կը նշմարուի այն համախմբումով մէջ Եկեղեցիներու, որոնք կրնան համաձայնի վիտիթին ի կարեւորած մեծ կանոնին շուրջ, և կ'ընդունին ու կը դառնան քրիստոնէութեան կրմանակեղ կազմող նշմարութիւնը: Այս սկզբունքով ալժմ հասկնալի կը դառնայ ընդհանրաբար բաժնէ Եկեղեցի իր հաւատքով կը փրկուի խօսքը: Այնք Եկեղեցի ինչպէս կը կարծէ Բազմավկայը, թէ բաժնէ տարբեր դաժնանք ուղիղ է, և թէ Թորգոմ Սրբազանը հաւատարմ կը գնէ ամէն Եկեղեցի: — Ի՞նչ մը լայն բացիք փակագիրը, և ուշացուցիք մեր բուն բռնիքը:

Միակէտ Սիոնի ֆետրուարի խմբագրականին կարծեցալ դաւանական անճշդութիւնները չեն որ ազադակի հանած են Բազմավկայը. իդուր կը փորձէ ան ընթերցողը մոլորցնելու իր թանձաւմտութեանը, քաշընելու համար Նախապատուութիւններ՝ որոնք իր հասկածէն բոլորովին տարբեր բան բռնելու համար եղած են հան, ու լինք կարծիք թէ այդքան բան չկարենայ հասնալ Նոյն ինք՝ Բազմավկայը:

Իր այս տարադէպ ընթացքը արդիւնք է ոչ

թէ դաւանական անհղուծիւններ որբագրելու նախանձախորհութեան, այլ այդ խմբագրականով իր կողմն միտած նեւտրոնն ցաւ չկարենալ պարտելու։

Ազգապահպանման հարցին շուրջ Սիոնի խմբագրականը կը շեշտէր ճշմարտութիւններ որոնց պատասխանն չունի տայիք Բաղմալիւլը։ Թէ Վեդ-գային եկեղեցիին ուրաջումը ապագայնացման գլուխ կը բնակայ մեր առջև, թէ ճշայն կաթոլիկ և Ռողոքական եկեղեցիները, իբր կրօնական հաստատութիւններ, իրենց ներշնչումը կը ստանան ուրիշ ոգիէ մը որ խոստով կը նայի մերինին, և թէ վերջապէս ճշայն կաթոլիկ կղերը շանաղիք չէ ազգապահպանման գործին և թէ ընդհակառակն մարգարտութեան ծաղկաներով կը դիւրացնէ ապագայնացման այդ գործը, իր արհեստն աւագը որանալու անխիղճ դերին առաջնորդելով մեր ցեղին վտարանդի և հակասադրէն զարնուած բնկորները, կտոր մը հացի փոխարէն շատ անգամ։

Ինչէլ խա՞յթ, հոգեկան տառապամեք, թէ ոչ ճշմարտութեան խթանին դէմ չկարենալ աքացելու որոտութիւն։ Մին կամ միւսը, և կամ թերևս բոլորը միասին մղած են Բաղմալիւլը, որ ցաւին տակ ընթացք առաւ այդ կարգի արտայայտութեանց։ Եւ իր տաղանդը ամբողջաւ համար ըսէ բաներ՝ որոնք անդէպ են, սրբագրել փորձէ բաներ, որոնք աւելի քան ամբաստաստ իրողութիւններ են մեր զարաւոր եկեղեցւոյ պատմութեան էջերում, կարեւորագոյն հարցէն (ազգապահպանութիւն) իր այս շեղումը պարտելով շնանալով դաւանաբանական խճճանքներով։

Հայ եկեղեցւոյ գերագոյն մտահոգութիւններէն մին է փրկութիւնը իր զաւանկներէն իւրաքանչիւրին, իր իսկ ծօցին մէջ։ Ու մենք չենք հասկնար թէ ինչա՞ն Միխիթարեան Հայրերը չեն լրջութիւն երբ յանուն ընդհ, եկեղեցւոյ միտութեան, պատառ մը հացի գինով Հայ եկեղեցւոյ զաւանկերուն կ'արգիլուի իրենց մայրենի լեզուն, ինչպէս կը տեսնենք ամէն օր հոս մեր աշխարհին առջև։ Եթէ եկեղեցւոյ միտութիւնը պիտի ըլլայ մեր ազգային դիմագծի կրօնաստիքն զինով, թող ներուի մեզի մերժել նման մտայնութիւն մը մեր բոլոր հոգիով։

Հանդուցեալ պարտիրաբըր ա՛յո միայն ի նկատի ունի, երբ կը գրէ այդ խմբագրականով իր օրբազան կտակը Հայ ժողովուրդին։

ԽՄԲ.

ՇՆՈՐՀԱՌՈՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԻԻ

Շարունակուեցան անցնող ամսուան ընթացքին, շնորհաւորական նամակներու առաջումը Ս. Աթոռոյա Նորընտիր Գահակալին Պատրիարք ընտրութեան առթիւ։

Ասոնց հո, որոնց ցուցակը կուտանք ստորև, կը յայտնէ իր խորին շնորհակալութիւնը Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը։

Ամերիկայէն՝

- Տ. Տիրայր Արեւալիսկոյուս.
- Տ. Յովսէփ Եպս. Կարապետեան.
- Տ. Սիոն Վրդ. Մանուկեան.
- Տ. Վահրամ Ծ. Վրդ. Նազարեթեան.
- Տ. Վարդան Վրդ. Գասպարեան.
- Տ. Մաթթոս Ա. Քննյ. Հէփիւեան.
- Տ. Վահան Քննյ. Կիլիսիայեան.
- Տ. Վահան Քննյ. Ճէլալեան.
- Տ. Խորեն Քննյ. Մամիկոնեան.
- Տիար Յարութիւն Քիւրեան.
- » Մարտիրոս Տէրտէրեան.
- » Սիմեոն Յ. Թիւրաբեան.
- » Արեւալ Օ. Սարգիսեան.
- » Պօղոս Քեօիսեան.
- » Դր. Մեծիկեան.

Անգլիայէն՝

- Տ. Մաթթոս Արեւալ. Իննէյեան.
- Տ. Մեհուժան Ա. Քննյ. Խոսրովեան.
- Տիար Արեւալ Սաճեառեան.

Անդր-Յորդանանէն՝

- Տ. Յակոբ Քննյ. Մամիկոնեան, եւ Տեղական Խորհուրդ Անդր-Յորդանանի Հայ գաղութին.

Գերմանիայէն՝

- Տ. Դրիգոր Ծ. Վրդ. Շահլամեան.
- Տ. Յղիւք Քննյ. Իւրիւնեան.
- Տիար Արեւալ Աբելեան.

Եգիպտոսէն՝

- Տ. Մամբէ Եպս. Սիրունեան.
- Տ. Ղեւոնդ Քննյ. Տէր Նաճարեան.

Հ. Ս. Խանդավունք.

Մեր Շաւարե Սեյօնեան.

Տիար Գրիգոր Համբիկեան (Բոնեօն).

» Յարութիւն Տ. Մանավեան.

» Զօօն Յ. Գուշակեան.

Եկեղեցական Միութիւն.

Տիկնանց Այծեմնիկ Միութիւն.

Եթովպիայէն՝

Տ. Յովնանէն Գնյ. Կեփիւրեան.

Տիար Յովնանէն Գարսէնեան.

Իտալիայէն՝

Հ. Մրապիոն Ուլունանեան, բնդի. Աբբայ
Վենեսիէի Միսիթարեան Միաբնութեան.

Տիար Թորոս Մառմանեան.

» Տրդաս Տեմիրեան.

Իրանէն՝

Տ. Թեղորոս Մ. Վրդ. Իսահակեան.

Կրօնական Խորհուրդ Հայոց Իրան-Հնդկաս-
տանի, Տ. Կարապետ Ա. Գնյ. Թու-
միկեան, Տ. Վարդան Ա. Գնյ. Տեր
Վարդանեան, Տ. Գարեգին Ա. Գնյ.
Կիրակոսեան, Տ. Տրդաս Խաչ. Գնյ.
Յովակիմեան.

Տ. Վահան Գնյ. Աղանեան.

Հայոց Եկեղեցական Վարչութիւն, Թեհրան.

Իրազէն՝

Տ. Ղուկաս Գնյ. Տ. Ղազարեան.

Տիար Յակոբ Յ. Առաքելեան.

» Ոսկիան Մնունդեան.

» Արտակ Խաչատրեան.

» Խաչիկ Վանանդեանց.

Մայրաքոյն Արեւելքէն՝

Տ. Ասողիկ Վրդ. Ղազարեան, (հետագիր).

Տիար Հայկ Ասատրեան,

Կիպրոսէն՝

Տ. Պարոյր Վրդ. Մինասեան.

Տօք. Յակոբ Թօփեան, բնդի. Տնօրէն Մե-
լոնեան կրթ. հաստատութեան.

Տեսչութիւն Դիւանի Մեղոնեան կրթ. հաս.

Տեսչութիւն Մեյիք-Ուղունեան վարժարանի.

Տիար Զաւեն Սինանեան.

Կ. Պոլսէն՝

Տ. Գեորգ Արեպս. Արալանեան.

Տ. Զարմար Մ. Վրդ. Կեօղիւրեան.

Տ. Ոսկի Աբղ. Թեղեան.

Աւագ Սարկաւազունի, Աղաւնի Գալթա-
եան Մայր Գալթայեան աղջկանց ու-
բանոցի.

Ս. Փրկչի Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձու-
քիւն.

Տօք. Ապահունի.

Ասեփան Էֆենտի Կուրթիւրեան.

Տիար Արմենակ Սալեան.

» Վառժապուհ Յակոբեան.

» Նեան Տեմիրեան.

» Աբիկ Մուպաշիանեան.

» Լեւոն Կիւմիւսեան.

» Գեորգ Յ. Թորգոմեան.

» Սուրեն Շամբեան.

» Թորոս Ազատեան.

Հարաւային Ամերիկայէն՝

Տ. Գարեգին Արեպս. Խաչատրեան.

Տ. Ներսէս Վրդ. Տօլապեան.

Հնդկաստանէն՝

Տ. Հաւաբարձու Ա. Գնյ. Վարդանեան.

Եկեղեցական Կալկաթայի Ս. Նազարէթայ
Եկեղեցւոյ.

Յունաստանէն՝

Տօք. Ռոդ Արմենակ.

Տիար Պերն Բրիքսի.

» Յ. Դարբինեան.

Թաղական Խորհ. Հայ համայնքի Թեսալո-
նիկի.

Տօք. Արմենակ Պարոնիկեան.

Պաղեստինէն՝

Պաղեստինի Վսեմ. Բարձր Գոմիսեր.

Խառնակ Հերզոլ, Խախամապետ Ս. Սրկի.

Տիար Գրիգոր Գ. Տաղեան.

» Մուսա Մանուկեան.

» Օմնիկ Մանուկ Նահապետեան.

» Գրիգոր Էսմեան.

» Յակոբ Էւ Աբգար Գեորգեան.

» Յարութիւն Փ. Պոյանեան.

Խաչատուրեան ընծանիք.
David Halifa & Fils.

Պէշիքայէն՝

Պրոֆ. Ն. Ազունց.
Պէշիքահայ Պատ. Գաղթ. վարչութիւն, Գա-
լազան Պ. Մուրատեան.

Պուկարիայէն՝

Տ. Գրիգոր Մ. Վրդ. Կարապետեան.
Տ. Վրթանէս Բենյ. Փափազեան.
Տիար Արաբի Յովնանեան.

Ռումանիայէն՝

Տ. Յուսիկ Արեպա. Զօհրաբեան.
Տ. Ներսէս Ա. Բենյ. Քերոբեան.
Հ. Մկրտիչ Վրդ. Պոսուրեան.

Սինկարուրէն՝

Սինկաբուրայ Հայ Եկեղեցւոյ վարչութեան
ի դիմաց՝ Մ. Յակոբեան.

Սուրբայայէն՝

Տ. Վահան Բենյ. Մ. Ղարախանեան.
Տիար Հայրապետ Յակոբեան.

Սիրիայէն՝

Ամեն. Տ. Գրիգոր Պետրոս ԺԵ. Կաթողիկոս-
Պատրիարք Կաթողիկէ Հայոց.
Տ. Եղիշեկ Արեպա. Կարօյեան, Կաթող. փոխ.
Լիբանանի եւ Նիսի. Քղն. Ժողովոյ.
Տ. Փառնէս Մ. Վրդ. Մեփրիմեան.
Տ. Խորէն Վրդ. Բարոյեան.
Տ. Գնէլ Աբդ. Ճեռեմեան.
Տ. Ներսէս Ա. Բենյ. Սօլանեմեան.
Տ. Մաթթոյ Բենյ. Ոսկերիչեան.
Տ. Աւետիս Բենյ. Լաչիմեան.
Տ. Վահան Բենյ. Սենիպուրեան.
Տ. Եղիշի Բենյ. Տէր Յակոբեան. Հոգեւոր
Հովիւ Համայնի, եւ Թալական Խոր-
հուրդ.

Տիար Ն. Աղբալեան.
» Յարութիւն Մաքնանեան.
» Ճ. Անեմեան.
» Միսաք Աւետիսեան.
Տիկին Էմմէնի Հ. Պալեան.

Թալական Խորհուրդ Ս. Քառասուն Ման-
կունք Եկեղեցւոյ.
Տնօրէնութիւն Հայ Ազգ. Լուսինեան Երկսեռ
վարժարանի՝ Գրիգոր Գ. Գարսաբեան.

Տրանսպէն՝

Տ. Տիրան Վրդ. Ներսիսեան.
Տ. Կարապետ Ա. Բենյ. Երեւանեան. Գա-
լազան Ազգ. Կեդր. Վարչ. Մարտկլի.
Տ. Մեսրոպ Բենյ. Աւետեան, ասնայ. Կրօն.
Ժողովոյ Մարտկլի.
Տ. Եղիշեկ Բենյ. Միսիքաբեան.
Տ. Յակոբ Բենյ. Պոյանեան.
Տիար Արեալ Զօլանեան.
» Լեւոն Բաւալեան.
» Տիգրան Կամաւարեան.
» Սիմոն Գաբամանեան.
» Յակոբ Գալապեան.
» Գրիգոր Կիրակոսեան.
» Ա. Թեֆեան. ասնայ. Կրօն. Ընկերակ-
ցութեան Մարտկլի.

Տօքթ. Պօղոս Քօլլեան.

» Տամադեան.

Տիար Մկրտիչ Հայրապետեան.

» Լեւոն Խուպիսեան.
» Օննիկ Ռ. Պերպրեան.
» Արամ Անտոնեան.

Տիկ. Արալոյս Եկեմեան.

Նուպարեան Մասնադարան, (Հ. Բ. Ը. Մ.),
Վերսետուլ Տիար Լ. Մ. Կեռան.

Տեսիկի Եկեղեցաւոր Տիկնանց Միութիւն.

Տեսիկի Կրօնական Ընկերակցութիւն.

Լիոնի եւ Շըզակայի Հայ Ազգային Միու-
թիւն.

Դպրոցաւոր Տիկնանց Ընկերութիւն, Ա. Մ.
Պոյանեան, Եմմէնի Պ. Ռուբէն.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԼՈՒՍԱՐԱՐԱՊԵՏԻ

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՐԲՈՅ ԱՅՈՒՌՈՅՍ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր Առաքելական Ս. Արքուդ Գահակալ ընտրութեամբ թափուր կը մնար վանուցս լուսարարապետութեան պատեօնը: Մայիս 22ին, Միաբանական Ընդհանուր Ժողով գումարուեցաւ, նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, ընտրելու համար Ս. Արքուդս նոր լուսարարապետ: Ներկայ էին ժողովի կանչուած 38 անդամները ամբողջութեամբ: Նիսքը սկսաւ յետ միջօրեի ժամը 4ին ի պատրիարքարան: Գաղտնի բուհարկութեամբ ընտրուեցաւ Հոգ. Տ. Կիրեղ Վրդ. Տ. Մ. Իսրայէլեան, որ հակիրճ եւ զգացուած քանի մը խօսքերով յայտնեց իր ընդհանրակալութիւնը ամբողջ Միաբանութեան՝ զինք կոչած ըլլալուն համար այս բարձր պատեօնին: Ժողովի աւարտումին՝ Մայր Տաճարի մեծ զանգը աւեսեց ընտրութիւնը: — Ամբողջ ժողովականք գլխաւորութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, իջան եկեղեցի, ուր հաւաքուած եւ ժողովուրդի զգալի բազմութիւն մը, եւ յետ երկեցողութեան «Որ եկն յնութեանօ տարականի, Ս. Գլխադրի մաստան մեզ, նորբնսիր լուսարարապետ, ծննդադի եւ զըլխաբաց, կարգաց պատեօնապէս իր Ուսք հաւատարմ մնալու Ս. Արքուդս կարգաց եւ կանոնաց, եւ աւանդական սովորութեանց անբերի գործադրութեան: — Ս. Պատրիարք Հայր «Ամսականի»ով օրհնեց զինք եւ արգիւնաւոր պատեօնավարութիւն մաղթեց: Ապա ի՛ր իսկ ձեռքով առաւ Ս. Արքուդս Գանձասան բանալին որ զեօնուած էր Ս. Գլխադրի մաստան սրբավայրին վրայ, եւ բանալով Ս. Մինասի մասուլուր, որ նախազարբն էր Գանձասան, ընդունեց հոն Ս. Պատրիարք Հօր եւ ամբողջ Միաբանութեան ընդհանուրութիւնները եւ բարեմաղորութիւնները:

Լուսարարապետութիւնը, պատրիարքական պատեօնէն վերջ, կարեւորագոյն եւ բարձրագոյն դիրքն է Ս. Արքուդս մեզ: Պատրիարքականին պէս այս պատեօնն ալ ցկեանա է. լուսարարապետի պատեօնականութիւնն է՝ Ս. Արքուդ սեպհական բոլոր եկեղեցական սրբութեանց, անօրեւուր, զարգեւու, եւ ալլ զոյգեւու՝ անկուտուս եւ անեղծ պահպանութիւնը. եկեղեցւոյ մեզ կարգապահութեան եւ պատեմունքի վայելուչ կատարման վերահսկողութիւնը: Տեսակ մը ներքին վանահայրութիւն՝ որ հսկող եւ պատասխանատու է եկեղեցական եւ վանական ներքին կանոնապահութեան:

Տ. Կիրեղ Վրդ. ծնած է ի Նոր-Ջուղա (Պարսկաստան) 1894 Յունուար 6ին, աւագանի անունը եղած է Տիգրան: Զաւակն է Նոր-Ջուղայեցի Տէր Մատեոց Աւագ Բնիկ Իսրայէլեանի(*) եւ Տիրունի Մէրջանի՝ երկուքն ալ այժմ հանգուցեալ: Տ. Կիրեղ Վրդ. իր նախնական կրթութիւնը առած է Նոր-Ջուղայի Գեորգ Գանանեան եւ Կեդրոնական վարժարաններու մէջ, եւ 1907ին մեկնելով Ընդկասան «նոս»՝ տարուեցաւ եւ իր ուսումը ի Մատրա եւ ի Կալկաթա: Աւարտած է Կալկաթայի Մարգասիական ձեմարանի ընթացքը 1909ին Գեորգ Թուրեանի տնայութեան շրջանին: Նոյն տարւոյն մէջ յաջողութեամբ ձեռք բերած է Կալկաթայի համալսարանի Matriculation ցննութեան վկայականը: Բարձրագոյն կրթութիւնը առած է յետոյ Կալկաթայի Bishop's Collegeի մէջ դարձեալ յաջողութեամբ բոլորելով Intermediate, Arts երկուսնայ տրջանը: Անկէ վերջ անկաշապէս ուսուցչական պատեօնի հրաւիրուած է Կալկաթայի Մարգասիական ձեմարանի մէջ: Այդ միջոյցին է որ (1916ին) Կալկաթա կը հասնի Հոգեւոյն Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք, իբրեւ Ընդհանրաց Կարողիկոսական ճեմարանի, եւ ամբողջ կը յայտնէ իր եկեղեցական ըլլալու կոչումը: Սրբազան Նուիրակը յատուկ կերպով կը հետաքրքրուի անոր բաղձանքներովը եւ երեւ ալիս վերջ Ռանգունէն կը հրաւիրէ զինք իբեմ ընկերանալ իբրեւ նուիրակութեան փարսուղար-բարգա-

(*) Տես իր մահագրութիւնը «Սիւն» 1938 Մարտի քիւր, էջ 95:

ման: Հ. Կիրեղ մեկնելով հեմարանեն կը միանայ Թարգոմ Սրբազանին Սինկափուրի մէջ եւ կը վարէ իր նոր պատօսնը շեմ նուիրումով՝ շանելով իր պէտին խորունկ համակրանքն ու սէրը: Սրբազանին հետ միասին կը դառնայ Սգիպոս, ուր, Գահիրէի մէջ ուսուցիչ կը կարգուի Գալուստեան ազգային վարժարանի եւ ֆարսուզար՝ Առաջնորդարանի. երկու հաստատութեանց կողմէ ալ գնահատւած է կ'արժանանայ իր արդիւնաւոր եւ հաւատարիմ գործունեութեան համար:

1921ի Սեպտեմբերին երբ Հոգեւոյն Տ. Թարգոմ Սրբազան Յուսապիմ կուգայ Միջագետքի հայ որբեր հոգ փոխադրելու մասնաւոր պատօսով Տ. Կիրեղ վրդ. կ'ընկերանայ Սրբազանին՝ իբրեւ անոր անձնական ֆարսուզար: Այդ առթիւ կ'արժանանայ Հոգեւոյն Տ. Նիլեկ Դուրեան Պատրիարքի սիրոյն եւ համակրանքին եւ անոր առաջարկով կը մտնէ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան տարին մէջ, 24 Հոկտեմբեր 1921ին: Երկու ամիս վերջ սարկաւազ կը ձեռնադրուի Տ. Մկրտիչ Աբ. Աղաւունցիի ձեռնով: Վանքի մէջ իրեն կը յանձնուին ուսուցչութեան եւ ֆարսուզարութեան պատօսներ առաջին օրէն իսկ: 1922ին կ'ընտրուի Փոխ-Ասեմադպի Միաբանական Ընդհանուր Ժողովին եւ ապա Ա. Ասեմադպի: Արեւոյ կը ձեռնադրուի 10 Յուլիս. 1923ին ձեռամբ Ամեն. Տ. Դուրեան Պատրիարքի՝ Ս. Յակոբի մէջ՝ Մամբէ Եպս. Գալիպոլեանի հետ՝ այժմ ի Նիւ Նոր: 1924 Յուլիսին կը կարգուի Փոխ-Տեսուչ Ժառանգաւորաց վարժարանի եւ տեւոյն ազգային երկսեռ նախակրթարանի: Վարդապետական մասնաւոր գաւազանի աստիճանը կը ստանայ 1925 Նոյեմբերին Ս. Աթոռոյն ներկայ Ս. Պատրիարքին եւ լացախաչով եւ ծաղկեայ փիղնով կը պատուուի Դուրեան Պատրիարքին: 1929ի Օգոստոսին կ'ընտրուի անգամ Տեօքեն Ժողովոյ եւ կը շարունակէ մինչեւ 1932: 1930ի Մայիսին կը կարգուի Տեսուչ Ժառ. Վարժարանի եւ Ազգ. Երկսեռ նախակրթարանի եւ կը վարէ առաջին պատօսը մինչեւ 1932 Հոկտեմբեր: Հոգեւոյն Տ. Թարգոմ Սրբազանի պատրիարք ընտրուելուն առթիւ, 1931ի Հոկտեմբերին Գահիրէ գաղտնի Հրաւիրակ Յանձնախումբին անդամներէն մին էր: 1932 Հոկտեմբերին մինչեւ ներկայ քուսկանը կը վարէ Ս. Թարգոմնչաց երկ-

սեռ վարժարանի եւ Ս. Աթոռոյ Կիւլպենկեան եւ Ձեռագրաց Մասնադարաններու տեսչական պատօսները պանելով իր ուսուցչութիւնը Ժառ. վարժարանի մէջ: 1933 Օգոստոսին սկսեալ անդամ էր նաեւ Գանձատան Յանձնախումբին: Այս բոլոր պատօսներուն մէջ Հ. Կիրեղ երեւան բերած է, առաջին օրէն իսկ, եռանդուն եւ խղճամիտ գործունեութեան բարի յատկութիւնները:

Ինչպէս կը տեսնուի, Հոգ. Տ. Կիրեղ վրդ. քեռն Ժառ. Վարժարանէն եղանաւորս մը չէ բայց սկզբի օրէն իսկ ուսուցիչ, Փոխ-Տեսուչ եւ Տեսուչ կարգուած ըլլալով հոն՝ ոչ միայն դասխարակներէն է Սաղիմական լեռ պատերազմեան նոր սերունդին, այլ ինք եւս իր կարգին կ'ընայ նկատուի անդրանիկը անոնց, տոգորուած նոյն ոգով եւ նոյն իտեալներով:

Հ. Կիրեղ ֆաշանուս է անգլիներէն լեզուին զոր աւանդած է Ժառ. Վարժարանի մէջ սկիզբի օրերէն, եւ կ'աւանդէ ցայսօր: Բացի անգլիներէնէն աւանդած է նաեւ Կրօն, Պատմութիւն Սուրբ Դրոց, Տրամաբանութիւն, Ընդհանուր Ազգաց Պատմութիւն, Հայ Սեպեղ. Պատմ., Առիւստիւտութիւն եւ Գիտութիւն: Ծանօթ եւ սիրուած գեղմ մըն է ինք Սրուստղէմի կառավարական եւ կրօնական հաստատութեանց բարձր եղանակներուն մէջ: Ս. Տեղեաց իրաւական խնդիրներու մէջ եւ բոլոր արտաքին յարաբերութեանց ընթացքին Հոգ. Տ. Կիրեղ վրդ. բերած է իր անձխելի բաժինը Ս. Աթոռոյ վարկը բարձր պահելու մէջ՝ յաչս օտարաց: Սրբոց Յակոբեանց Առաքելական Ուխտը իրեն վստահելով լուսաբարապետութեան պատասխանատու պատօսնը ոչ միայն գործնականապէս արտաշայտած եղաւ իր սէրը եւ վստահութիւնը անոր նկատմամբ ու իր գնահատանքը՝ իր շուրջ ֆանամեայ բարեւոյ գործունեութեան, այլ՝ կը թափէ այն հաստատ յոյսը քէ Տ. Կիրեղ վրդ. արժանապէս պիտի վարէ սոյն պատօսնը:

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

ԱԹԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ԱՆԴՐ-ՅՈՐԴԱՆԱՆ

Տնօրէն Ժողովոյ կարգադրութեամբ Աման դրկուեցաւ չորհ. Տ. Շաւարշ վրդ. Գուլումեան, տեղւոյն զաղուծը յաղող ինչ ինչ խնդիրներ ընկերու ե կարգադրելու համար: — Անդր-Յորդանանու հայկական փոքրիկ գաղութը կեդրոնացած է զիւստորաբար Աման, Ռեւէյֆա եւ Ջարճա: Ամանի եւ շրջակայից չորհ. Լուիւն է Տ. Յակոբ Գնչ, Մովսէս: Գաղութը ղեւ զուրկ է տեղական եկեղեցիի մը չէնքէն, վարձուած սրահ մը կը գործածուի այդ նպատակին: Ամանի մէջ կայ երկսեռ Նախակրթարան մը չորսը 50 աշակերտներով եւ Մանկապարտէզ մը՝ չորսը 60 երկսեռ փոքրիկներով, իսկ Ռեւէյֆայի փոքրաթիւ հայեր ունին Մաղկոց մը թաղկացած 20 փոքրիկներէ:

Հայր սուրբը այցելած է վերոյիշեալ երեք վայրերն ալ, շփման մէջ մտած ժողովուրդի կետ, իրազեկ եղած զանոնք յաղող խնդիրներուն, ու պարտաճանչեց, քարոզներով եւ այցելութիւններով սիրայ եւ համբարաշխութեան յորդոր ե կրաւր ուղղած ամենքին քործնական գիտնի հրաւիր, իր առաքելութեան արդիւնքն ու նկատուողութիւնները Տեղեկագրով մը ներկայացուց Տեղեկութեան Ժողովին: — Աման գտնուած միջոցին, Տ. Շաւարշ, քարոզած է երկխոս տեղւոյն ժամաւորակն մէջ: Առաջինը՝ Ապրիլ 30ի կիրակին, (ինք Աման գագած էր Ապրիլ 27ին), Նիւթ ունենալով եղեկիւր Մարգարէի նշանաւոր տեսիլքը. ուր՝ ցրուած ոսկրները հրաշալի կերպով մարմին կառնեն եւ կը յառնեն իբրեւ ժողովուրդ մը. շնչառած է պէտքը կարգեող շահնիշ շայտառանայց եկեղեցին, եւ յորդող ուղղած ամենքին որ փարին Անոր՝ սիրով եւ եռանդով: — Երկրորդ քարոզը խոսած է Մայիս 7ի կիրակին, բնաբան ունենալով Ա. Կորնթ. ԺԳ. ցիտուն նշանաւոր հատուածը սիրոյ մասին: Երրորդած հաւատացեալ ժողովուրդը որ սէր եւ համբարաշխութիւն ունենան միմեանց նկատմամբ: Տ. Շաւարշ վրդ. վերադարձած Մայիս 11ին:

ԼԱՆՋԱԿԱՆ ԿԵՐՈՒ ԱՐՏՈՆՈՒԹԻՒՆ

Ամեն Ս. Գաղարքը Հայրը, ցնահատելով Ս. Ռիտար Միաբան, Լաւ-Անճելոսի չորհ. Լուիս Տ. Գեղամ վրդ. Գաթիմանի բարեկց գործունէութեամբ, շնորհեց իրեն լանջախաչ կրելու արտօնութիւնը:

ՆՈՐ ՊԱՇՏՈՆՆԵՐ

15 Մայիս Բշ. — Ս. Աթոռոյ Տնօրէն Ժողովոյ երեք զաղարեալ անդամաց տեղ, յԱնտի Միաբանական Ընդհ. Ժողովոյ եւ գաղտնի քուէարկութեամբ ընտրուեցան չորհ. Տ. Գեղարք վրդ.

ձանաբգեան (վերընտրուած), չորհ. Տ. Գաթիկ վրդ. Վրթանէսեան (Տեսուչ Ս. Եարութեան Տաւորին), չորհ. Տ. Միւսուն վրդ. Կրէկեան:

24 Մայիս Դշ. — Սուրբ Եպիֆանի ցնածատան Յանձնաժողովոյ անդամ նշանակուեցան չորհ. Տ. Տիրայր վրդ. Տերվիշեան եւ չորհ. Տ. Միւսուն վրդ. Կրէկեան:

— Ս. Աթոռոյ կիւլպէնկեան Մատենադարանի եւ Զեռագրաց Թանգարանի Տեսուչ կարգադրեալ չորհ. Տ. Արթուր վրդ. Հատրտեան:

26 Մայիս Ուր. — Ս. Եարութեան Տաճարի Տեսութեան կուլպէնկեան չորհ. Տ. Տրդատ վրդ. Պէրպիւնեան:

— Սրբոց Թարգմանեաց Վարժարանի Տեսուչ եղաւ չորհ. Տ. Սերովբէ վրդ. Մանուկեան:

— Ս. Աթոռոյ Ասպր Թարգմանի պաշտօնը յանձնուեցաւ չորհ. Տ. Գաթի վրդ. Թումայեանի:

ՏՕՆԱԿԱՆՔ

7 Մայիս Կիր. — Տոն երեսման Ս. Խաչին. Ս. Գաղարքը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, քարոզեց Տ. Գաթի վրդ., ճեւ որովհետեւ երեսայ նշան հայցեն եւ նեթանոք իմաստութիւն խնդրեն, մեք քարոզեսցուք յայսիշխան Քրիստոս, հրէից գայլաթակղութիւն եւ նեթանոց յիմարութիւն ընաբանով. բացատրեց թէ նախնական զարեկն հետայց կրօնքին էութիւնը կը տեսնէր իրաւի մէջ, իսկ նեթանոք, մանաւորաբար յայնեք՝ իմաստուններն մէջ: Իսկ Քրիստոսնեութիւնը զայն մատնանից իրական կեանքին մէջ: Քրիստոսնեական ըմբռնումով իրական կրօնքը Աստուծոյ կամքին համաձայն ապրուած կեանքն իսկ էր, որ աշխարհ յեղափոխ ցուցած էր ճշմարտած Քրիստոսի երկրաւոր կեանքի ընթացքին:

14 Մայիս Կիր. — Ս. Գաղարքը մատուցուեցաւ ի Ս. Եղիշապետեան. քարոզեց Տ. Միւսուն վրդ., ճեւ եկի զի զկեանս ունիցին, եւ առանել եւ ունիցին ընաբանով: Հայր սուրբը նետեալ երազկացութիւնը ըրաւ. կեանքը կը ներդաշնակուի եւ իմաստ կ'առնէ մեր հայեցողութեանց համար, առտուր անհրաժեշտ է որ երկնաւոր առուցմամբ պայծառանայ մեր կեցութիւնը ձեռք բերելու համար եւ առանել կեանքը:

18 Մայիս Եշ. — Համբարձում. Այս տարի երեք պատրիարքութեանց միջեւ կայացած համամայնութեան մը համաձայն կարելի կ'ուզա այս տօնը կատարել Քրիչի Համարձման պատմական սրբաբաղարին՝ Զիբնեայ լեռան վրայ, տիրող կացութեան հետեւանքով: — Ս. Եպիֆանի Մայր Տաճարին մէջ պատարագեց Տ. Կիրիլ վրդ., քարոզեց Տ. Ենորէ վրդ., շնորհակցեց իշխանք զորանս Ձեր ի վերջ, ընտրանով: Գաղտնիկան ընկելով իր. Սաղմոսին, որուն մէջ կ'ամարն էր իր ընտրանը, կապեց զայն Ռիտի Տապանակին՝ ձեռնարկ Դաւիթ Թագաւորի՝ Երուսաղէմ փոխադրութեան դէպքին. ու այդ պատմական դրամային մէջ ուղեց տեսնլ պատկերը Քրիստոսի երկնեց մուտքին: Ներկայացուց մարդոսն հոգին

իրև տարբեր երկինք մը՝ շատ աւելի զերազանց քան զգալի երկինքը և սահմանաւած՝ Աստուծոյ փառքը ցոյցնելու առաւել չափով քան աստ- ղազարդ երկինքամասը, և Անոր իրեն բնակա- րան ծառայելու։ Յարգող ուղղեց հաւատացեալ ժողովուրդին թանախ իրենց հոգւոյն զոնքը և ընդունիլ ինչ՝ «փառքի թաղաւորը»։

21 Մայիս կիր. — Երկրորդ Ծաղկազարդ. Ի Ս. Հրեշտակապետ տեղի ունեցաւ Ս. Պատարագը, տեւական զարմած ռուբրոսներով մատնանշեց անոր կրօնաւազգային հանգամանքը։ Ս. Լուսաւորի խոր-վիրապային կենսելին մէջ ի յայտ բերած հաւատարմութիւնը և համբերատար ուղւոյն տօնը նկատելով զայն, զատեալ հանց մէն մի հաւատացեալի համար։

28 Մայիս կիր. — Հոգեկայրուս. Երէկ երեկոյ Հրաշափառով մուտք և երեկոյեան ժամերգու- թիւն և նախատեւիկ կատարուած էր Ս. Փրկչի եկեղեցիի մէջ, Հրաշափառի արարութեան նախագահած էր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, որ թրթիւ անհնազատութիւն մը զգալով մենամտ էր՝ անմիջապէս ժամերգութեան և նախատեւիկին հանդիպեալու մէջ էր։ Տ. Գեորգ վրդ. — Ինչ այս առաւօտ ժամերգութիւնը Ս. Յակոբ կատա- րուելի վերջ, հանգիստաւ Ս. Պատարագ մատու- ցուեցաւ ի Ս. Փրկչի։ Պատարագից՝ եպիսկոպո- սական թաղով՝ Հոգ. Տ. Գեորգ վրդ.։ Երեկո- յին, յետ ժամերգութեան մեծանշան հոգեհան- զրատան կարգ կատարուեցաւ Ս. Փրկչի եկեղե- ցիին կից ազգային գեղեզմանատան մէջ։ Արարու- ղութեանց կը նախագահէր Տ. Գեորգ վրդ.։

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՅՅՈՒՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ընտրութեան առ- թիւ շնորհաւորական այցելութեան եկան։

✱ 27 Ապրիլ Եւ. — Կպտոց Երուսաղէմի Տե- սուլը Տ. Եղեկիւն Ս. վրդ.։

✱ 29 Ապրիլ Եւ. — Կպտոց ընդհ. մեծաւոր Գեբ. Տ. Թէոփիլոս եպիսկ.

✱ 30 Ապրիլ կիր. — Երուսաղէմացի ազգա- յիններ։

✱ 2 Մայիս Գլ. — Յունաց Գեբ. Տ. Վասիլիոս եպիսկոպոս։

✱ 3 Մայիս Գլ. — Հայ-հռովմէականաց մե- ծաւորը 2. Յակոբ վրդ. կիրակոսեան և 2. Յով- հանեան վրդ. Գուլումեան։

✱ 8 Մայիս Բլ. — Երուսաղէմի Անկիլիքանե- րու եպիսկոպոսը Գեբ. Տ. Ֆ. Կ. Պրատիւն։

✱ 10 Մայիս Գլ. — Երուսաղէմի Ռուսաց ե- պիսկոպոսին փոխանորդը։

— Նայն օր, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը հետ- ունենալով Հոգ. Տ. Կիրեղ վրդ. փոխադարձ այցելութեան զնաց Ռուսաց և Անկիլիքան եպիս- կոպոսներուն։

✱ 23 Մայիս Գլ. — Անդր-Յորդանանի Յոյն- կաթողիկոսը Արքեպիսկոպոսը։

✱ 24 Մայիս Գլ. — Տեղւոյս Պանքօ տի Իո- մայի Տիօրէնը։

✱ 11 Մայիս Եւ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը հետ ունենալով Հոգ. Տ. Սերոբէ վրդ. Եւ, Ծաֆա մեկնեցաւ, ուր և այցելած էր տեղւոյն Ս. Գլխազրի վարժարանը և ընդունուած մեծ խառ- զավառութեամբ։ Վերադարձն երեկոյին։

✱ 12 Մայիս Ուր. — Աւագ Թարգման Տ. Հայրիկ վրդ., Պատրիարքարանիս կողմէ, ներ- կայ գտնուեցաւ Յոյն և Լատին պատրիարքու- թեանց ներկայացուցիչներով իմանաբար կա- տարուած խորհրդակցական ժողովին, որովհետ թէ յառաջիկայ Համարձման տօնը քիթեմեաց լեւան վրայ կատարելու է թէ ոչ։

✱ 28 Մայիս կիր. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կողմէ Հոգ. Տ. Գեորգ վրդ. և Տ. Հայրիկ վրդ. ցաւակցեցան այցելութեան զացին, Հրէից Սե- ֆորիտիւնը ընդ. նախագահին, Ժազոպ Միք խախամապետի մահուան առթիւ։

ՀԱՅ ԱՇՈՒՂՆԵՐ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՄԷՋ

Մայիս ամսոյ 24ին քաղաքս ժամանեցին պարսկահայ երկու առնչներ, Գեմալիստ Հայկ Եօւնիեան և Թառնտ Է. Երգիւ Առտ Արուս- տամեան։ Անոնք իրենց աշուղական երգին թրթումը հոս բերելին առաջ պտուցեցած են զայն Միշագեալ, Սուրիա և Կիպոս, և պի- տի տանին զեւ երգպտու և ալլուր։ — Յունիս 2ին Ռուբըթ երեկոյին անոնք նուագահանգէս մը տուին Միթանուբեան։ Ս. Աթոռայ Կիւլպիշե- եան Մատենադարանի մէջ. հրաւիրուած էր նաեւ վանուց ամբողջ պատուելութիւնը, Մատենա- դարանի նոր Տեսուչ՝ Հոգ. Տ. Արթուր վրդ. հա- կիրճ քանի մը խօսքերով ներկայացուց զանոնք և հանդէր բացուած յայտարարեց, Հագուած իրենց ընտանիկի աշուղական տարրերը, մին իր թառով և միւսը իր քէմանչայով շուրջ եր- կու ժամ իրենց նուագին և ձայնին թովղութեան տակ պահեցին ըստը ներկաները, և խաղալովա- օրէն ծափահարութեան մէն մի երգի աւարտու- մին։ — Հոգ. Տ. Կիրեղ վրդ. նուագածութեան վարձանին՝ ամենուն գնահատանքը և շնորհակա- լիքը յայտեց անոնց և օրհնեց ըստի աշուղ- ները որոնք հայ ժողովրդային երգի հարազատ վայելքը տուած էին ունկնդիրներուն, և պահ մը հայկական հին բարի ու աղելի ոգին արծարծած՝ որտեղուն խորը։ — Յունիս ամսուան ընթացքին չորս անգամ պիտի նուագեն Պաղեստինի Ռատոն կայանէն և աւագ մը ալ՝ պարսկական հրապա- տասարանի մէջ, ի ներկայութեան Պաղեստինի հիւպատոսանի մարմին և բարձրատեսիան հիւս- բերու։ — Յունիս 11ին պիտի տան նուագահա- ղէս մը Երուսաղէմացի Հայոց Բարեպետական Միութեան Ակումբի մէջ, ճոխ Յայտագրով։